

ปาฐกถาที่ ๒

เรื่อง

ความสงบ คือ พุทธธรรม

คำนำของพุทธนิคม

(สำหรับปาฐกถาเรื่อง “ความสงบในฐานะเป็นผลแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม)

ปาฐกถาเรื่อง “ความสงบ” ซึ่งท่านพุทธทาสแสดงที่พุทธสมาคม เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๘๕ นี้ เป็นเรื่องที่อยู่ในชุดเดียวกับวิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม เป็นแต่ท่านแสดงเรื่องพุทธธรรมในความหมายอีกแนวหนึ่ง โดยให้ชื่อพุทธธรรมว่า ความสงบอันยิ่งใหญ่ บรมสันติ หรือพูดอย่างสมมติว่า อตตาทิพย์แห่งสากลจักรวาล. เบื้องแรกท่านได้ชี้ให้เรา รู้จักกับความสงบในแง่ต่างๆ ตั้งแต่ง่ายไปหายาก จนกระทั่งสามารถทำให้เราเข้าใจถึงความสงบที่เรียกว่า นิพพาน หรือพุทธธรรมนั้นได้โดยง่าย. และน่าตื่นตื้นที่สุดก็คือ ท่านแปลความหมายของคำว่า “นตฺถิ สนฺตปิรี สุขํ” ใหม่ โดยที่ท่านแปลว่า “สุขอื่นนอกจากความสงบแล้ว เป็นไม่มี” ซึ่งหมายความว่า ความสุขทุกอย่าง ตั้งแต่สุขอย่างน้อยๆ จนถึงสุขอย่างใหญ่หลวงทั้งโลกิยสุขและโลกุตตรสุขล้วนมาจากความสงบทั้งสิ้น. จากคำแปลและคำอธิบายของท่านในปาฐกถานี้ ทำให้เรามองเห็นความสำคัญและความจำเป็นของความสงบยิ่งขึ้น

อนึ่ง จากปาฐกถาของท่านนี้เอง ทำให้เราได้รับความรู้ที่น่าสนใจยิ่งว่าความสงบที่อยู่ในขั้นนิพพาน หรือที่เรียกว่า บรมสันตินั้น ไม่ใช่ความสงบที่ทำให้เกิดความเกียจคร้านหรือเป็นความสงบที่น่าเบื่อหน่าย แต่ตรงกันข้าม ผู้ใดที่ได้พบกับความสงบนี้แล้ว เขาจะไม่มีวันรู้สึกเบื่อหน่ายในความสงบนั้นเลย เพราะความสงบที่ว่านี้ เป็นแหล่งกำเนิดของสัพพัญญุตญาณ เป็นความสงบที่ทำให้ชีวิตสดชื่นอยู่ตลอดเวลา เพราะทำให้เข้าใจปัญหาของชีวิตต่างๆ ได้อย่างประูโปร่ง ปัญหาถึกลับต่างๆ ของธรรมชาติที่เมื่อก่อนเข้าใจไม่ได้เลย แต่ผู้ใดก็ตามที่มาถึงความสงบอันนี้ โดยสมบูรณ์แล้ว เขาผู้นั้นจะเข้าใจได้เอง แต่ถ้ายังไม่เข้าถึงโดยสมบูรณ์ ความเข้าใจนั้นก็ยังไม่สมบูรณ์.

อนึ่ง สิ่งที่เราเรียกกันว่า สัญชาตญาณ หรือที่เรียกกันใหม่ว่า สัญชาตเวก หรือ พุคอีกนัยหนึ่งว่า ธรรมชาติของสัตว์ต่างๆ รวมทั้งคนด้วย ซึ่งถือกันว่า จะทำให้หมดไปไม่ได้ นั่น สำหรับผู้ที่พบกับความสงบอันยิ่งใหญ่แล้วเขาจะรู้ได้เองว่า มันเกิดขึ้นมาอย่างไรและไปสิ้นสุดลงแก่ไหน และโดยเฉพาะคือจะรู้แน่ด้วยตัวเองว่า ความสงบนี้มีอำนาจยิ่งใหญ่และประหลาดที่สุด โดยที่สามารถทำให้กิเลสหรือ สัญชาตญาณต่างๆ ละลายหายไปเอง โดยไม่ต้องมีการบังคับหรือข่มเอาไว้เลย เขาจะยิ้มด้วยความเอ็นดูต่อพวกที่ยอมแพ้ธรรมชาติและพวกที่ยอมตัวเป็นทาสของความนับถือในสิ่งที่ตนเองเข้าใจไม่ได้เลย.

ความสงบในขั้นของนิพพาน ใครๆ ก็มักเข้าใจว่า เป็นความว่างอันเด็ดขาด ไม่มีรูปนามและรูปใดๆ เป็นความสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่าง ฉะนั้นคนส่วนมากที่เมื่อเข้าใจ เช่นนี้จึงไม่ปรารถนาไปนิพพาน. น้อยคนมากที่จะเข้าใจเรื่องนี้ด้วยความรู้สึกที่ว่า เราต้องเข้าถึงภาวะที่ว่างเปล่าอันเด็ดขาดนี้เท่านั้น และเข้าถึงในขณะที่มีชีวิตอยู่ จึงจะเข้าใจปัญหาต่างๆ ของชีวิต และความลึกลับต่างๆ ของธรรมชาติ ; และจะพบความอิสระอันสมบูรณ์ที่นี้เท่านั้นนอกจากนี้ไม่มีเลย. และเมื่อพบแล้วเราปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่ในแบบไหน อย่างไร หรือไม่ปรารถนา เป็นเรื่องที่เราสามารถจะเลือกสรรได้เอง เพราะทุกคนที่เข้าถึงภาวะนี้แล้ว ย่อมรู้จักทางเดินของชีวิตทุกอย่าง; เพราะฉะนั้นการกัถ์นิพพานจึงเป็นเพียงความหลอกลวงของความคิดที่เกิดมาจาก อวิชชาเท่านั้น. ปาฐกถาของท่านพุทธทาสในเรื่องนี้สามารถที่จะปลดเปลื้องความเข้าใจผิดต่างๆ ในเรื่องเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี.

พุทธนิคม

๒ มีนาคม ๒๕๕๕

ปาฐกถาพิเศษ ความสงบ คือ พุทธธรรม

แสดงโดย ภิกขุ พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

ณ พุทธสมาคม กรุงเทพฯ

ที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๘๕

ความสงบในฐานะที่เป็นผลในฐานะที่เป็นผลแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมนั้น ก็คือตัวพุทธธรรมนั่นเอง. เมื่อเราเข้าถึงพุทธธรรมแล้ว ก็มีได้รับผลอะไรอื่น นอกไปจากความสงบ. หากแต่คำว่า “ความสงบ” นั้นมีอยู่ต่างๆ กันหลายชั้นหลายความหมาย. ฉะนั้นในการแสดงธรรมกถาครั้งนี้จึงได้บรรยายเรื่องความสงบในฐานะเป็นผลแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม ให้สั้นเชิงละเอียดละออกทุกแง่มุม.

พุทธทาสภิกขุ

เพื่อนสหธรรมิก และท่านสุภาพชนทั้งหลาย !

ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้พบเพื่อนนักศึกษา, และรู้สึกสุขใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้มานั่งอยู่ในท่ามกลางเพื่อนนักศึกษารวมของพระผู้มีพระภาคเจ้าร่วมกัน ในที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

วันนี้ มีโอกาสแสดงธรรมกถา ซึ่งข้าพเจ้าถือว่าเป็นหน้าที่อันจะพึงทำต่อเพื่อนมนุษย์ จึงมีความยินดีเป็นพิเศษ และนึกในใจว่าควรจะได้ข้อธรรม

ที่อาจเข้าใจกันได้ทั่วไป และที่ติดต่อน้องกันกับธรรมกถาที่ข้าพเจ้าเคยแสดงมาแล้วในคราวก่อน มาแสดง. ข้าพเจ้าได้พยายามเลือกด้วยความตั้งใจเป็นพิเศษ ในที่สุดก็เลือกได้หลักพระพุทธภาษิตที่ว่า “นตฺถิ สฺนฺติปฺริ สฺขํ* - สุขอื่นนอกจากความสงบแล้วเป็นไม่มี.” ดังนี้. หลักที่ยกมากล่าวนี้ เป็นหลักที่ใช้ได้ทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ, ใช้ได้ตั้งแต่เบื้องต้นต่ำที่สุดของการปฏิบัติธรรมจนถึงเบื้องสูงที่สุด, ใช้ได้ทั้งฆราวาสและบรรพชิต, ใช้ได้ทั้งทางโลกและทางธรรม.

เมื่อกล่าวขึ้นดังนี้ อาจมีความรู้สึกเกิดขึ้นในใจของผู้ฟัง แตกต่างกันไปเป็นพวกรๆ ไปก็ได้ บางท่านอาจมีความรู้สึกแย้งขึ้นมาในใจว่าในขั้นต่ำๆ หรือขั้นโลกๆ นั้น คนเราไม่อาจมีความสุขที่เกิดจากความสงบ, หรือว่าคนเราในขั้นโลกๆ ไม่ควรไปสนใจกับความสงบควรจะไปสนใจต่อเมื่อบำเพ็ญตนเป็นนักปฏิบัติธรรมในขั้นสูงมากกว่า, ซึ่งคำกล่าวดังนี้เราได้ยินได้ฟังกันอยู่ทั่วๆ ไป. แต่ก็อาจมีบางท่านที่มีความชอบใจในธรรมภาษิตที่กล่าวมานี้จนถึงกับตื่นเต้นมากไปก็ได้. เมื่อเป็นเช่นนี้ ขอให้ระงับความรู้สึกเช่นนั้นและระงับความตื่นเต้นนั้นๆ ไว้เสียก่อน และทำในใจถึงข้อความที่ข้าพเจ้าจะได้กล่าวต่อไป ซึ่งข้าพเจ้าขอกล่าวย้ำหัวข้อธรรมที่จะอธิบายนั้นอีกครั้งหนึ่งว่า “สุขอื่นนอกจากความสงบแล้วเป็นไม่มี.”

สิ่งที่เรียกว่าความสงบนั้น มีอยู่หลายชั้น และยิ่งไปกว่านั้น มีทั้งที่แท้และที่ปลอมเทียม.

เพื่อให้เข้าใจคำว่า ความสงบ อย่างน้อยที่สุดพอเป็นเค้าๆ ในขั้นต้นนี้ เราอาจทำได้โดยพิจารณาตามแนวแห่งเหตุผล เพื่อหาข้อเท็จจริงจากหัวข้อที่ยกมากล่าว อย่างคร่าวๆ เสียขั้นหนึ่งก่อน ก็จะค่อยๆ รู้จักตัวความสงบเข้าไป

* ธ.บ.ไตร.ถ.๒๕ น.๔๒

ได้เป็นขั้นๆ ในภายหลัง. ความสงบนั้นเมื่อก้าวตามนัยแห่งตัวอักษร ย่อมหมายถึง ความที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเดือดพลุ่งขึ้นมาแล้วได้ยุบสงบลงไป. ความเดือดพลุ่งขึ้นมาเป็นฝ่ายความทุกข์หรือที่เราสมมติเรียกกันว่าความทุกข์. ส่วนความยุบสงบลงไป เป็นฝ่ายสุข หรือสมมติเรียกว่าสุข.

เมื่อก้าวตามนัยแห่งความหมายทางจิตใจ ความสงบ ย่อมหมายถึง ความจาง หรือความดับของความปรารถนาแห่งจิตใจของคนเรา. เราทุกคนมีความอยาก ความต้องการหรือความปรารถนาใครจะได้สิ่งสนองความอยาก เพื่อมาทำให้ความอยากอันนั้น ยุบแพบลงไปเป็นความสงบ นี่เป็นความสงบตามความหมายของฝ่ายโลก. ส่วนตามความหมายของทางฝ่ายธรรมนั้น เมื่อความอยากเกิดขึ้นแทนที่จะหาสิ่งสนองความอยากมาป้อนให้เราค้นหาวิธีใดวิธีหนึ่งที่จะตัดรากของความอยากอันนั้นเสีย นี่เป็นความสงบอีกแบบหนึ่งคือความสงบทางฝ่ายธรรม จัดเป็นความสงบที่ถูกแท้ ตรงกันข้ามกับความสงบอย่างแรกซึ่งเป็นความสงบอย่างโลก จัดเป็นความสงบอย่างเทียม.

ความสงบที่แท้ย่อมให้ความสุขที่แท้. ซึ่งโดยทำนองเดียวกันและเท่ากันนั้น ความสงบที่เทียมก็ให้ความสุขที่เทียม. อุทาหรณ์ง่ายๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจในความสงบแท้และความสงบเทียมนั้น เช่นเมื่อคนเรามีอาการปวดท้อง ซึ่งนับว่าเป็นความทุกข์โพล่งขึ้นมา เราอาจทำให้สงบลงไปได้โดยวิธีรับประทานยาร้อนระงับเส้นประสาทที่ท้อง ก็หายปวดท้องได้ แต่เป็นอย่างเทียม ไม่ช้าก็จะมีอาการชนิดเดียวกันหรือร้ายแรงไปกว่านั้นเกิดขึ้นมาอีก. ที่นี้ใช้ยาระบายของเสียออก หรือยาที่ทำการตัดต้นเหตุของอาการปวดท้องให้เด็ดขาดไปการหายปวดท้องนั้นก็เป็นอย่างแท้. แต่นี้เป็นเพียงอุทาหรณ์หรือตัวอย่างทางวัตถุ. ส่วนทางธรรมก็ทำนองเดียวกัน เป็นแต่ละเอียดซับซ้อนกว่ากัน. สรุปรวมความว่า ความสงบนั้น มีทั้งอย่างแท้ และอย่างเทียม.

ผู้ที่เข้าใจว่า เรื่องทางฝ่ายโลกแล้วย่อมไม่มีความสงบ หรือไม่มีความสุขเกิดจากความสงบ นั้นเป็นเพราะมองข้ามความสงบอย่างโลก หรืออย่างเทียมไปเสีย ซึ่งที่จริงมันก็เป็นความสงบเหมือนกัน. ที่เป็นอย่างโลก และโลกอย่างต่ำๆ ที่สุดอีกด้วย ก็ยังอาจกล่าวได้ว่า ความสุขนั้นที่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นจากความสงบเหมือนกัน. ตัวอย่างเช่นนายที่ดูร้ายคนหนึ่ง ตบตี บ่าวของตนด้วยความโกรธ แกล้ได้รับความพอใจหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งคือ ความสุข หายโมโห ความร้อนของแกระงับลงไปได้เป็นความสงบ, แต่นั่น เป็นความสงบเทียม ความสุขของแกจึงกลายเป็นของเทียม อย่างน่าเวทนา สงสารไปด้วย แต่ถึงอย่างนั้นก็ดีเรายังจับใจความสำคัญได้ว่า ชื่อว่าความพอใจหรือความสุขแล้ว ไม่ว่าจะชนิดไหนย่อมมาจากความสงบทั้งนั้น. ถ้าเป็น ความสงบชนิดแท้ ความสุขก็พลอยแท้ไปด้วย. ถ้าความสงบเทียม ความสุข นั้นก็น่าสงสาร. ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล้ายืนยันพระพุทธานุภาพที่ได้ชื่อว่า “สุขอื่นนอกจากความสงบแล้ว เป็นไม่มี.” และเราจะได้พิจารณากันโดยละเอียด.

ทำไมสุขอื่นนอกจากความสงบ ไม่มี? ทั้งนี้เพราะมีความจริงสั้นๆ ว่า สิ่งอื่นไม่สามารถกลบทับ หรือข่ม หรือตัดรากความอยากความปรารถนา ของจิตใจได้ จึงไม่ทำให้เกิดรสที่ชาวเราสมมติกันว่าความสุข.

เมื่อพิจารณาถึงอาการ ย่อมจะเห็นได้ว่า สิ่งที่ไม่สงบหรือลุกโพล่งนั้น จะต้องไหลลुकและเผาไหม้. เรื่อยไปจนกว่ามันจะซาลงและสงบ. ส่วนสิ่งที่ สงบย่อมตรงกันข้ามเช่น น้ำที่สงบย่อมไม่ไหล ลมที่สงบย่อมไม่พัดไป ไฟที่ สงบย่อมไม่ลุก ดินที่สงบย่อมไม่มีการเผาไหม้ดังนี้เป็นต้น. การไหล การลุก หรือการเผาไหม้ ย่อมเป็นความต้องการของธรรมชาตินั้นๆ แม้มันจะไม่มี จิตใจ แต่ก็มีหรือเป็นความต้องการของกฎธรรมชาติชนิดหนึ่ง, เพราะฉะนั้น มันจึงหยุดไม่ได้ หรือเมื่อหยุดเท่าใด ก็เป็นความสงบเท่านั้น. ส่วนการไหล

การถูก การเผาไหม้ ของสิ่งที่มีชีวิต โดยเฉพาะของจิต เราย่อมเห็นได้อยู่ในตัวแล้วว่า มันไม่เป็นความสุขเสียเลยแต่อย่างใด.

อีกอย่างหนึ่ง สิ่งทุกสิ่งถูก “ความสงบ” ครอบงำไปหามันเสมอ เมื่อมันมีการต้านทาน คือไม่ยอมเข้าหาความสงบ มันก็ต้องวิ่งว่อนไปมา ทำนองเดียวกับอาทิตย์จักรวาลซึ่งมีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางแห่งความดึงดูด ดึงดูดดาวพระเคราะห์ต่างๆ ซึ่งมีการต้านทานในตัวมัน ให้วิ่งอยู่รอบๆ ดวงอาทิตย์. ตลอดเวลาที่มันยังไม่เข้าร่วมกับดวงอาทิตย์ได้ มันก็จะถูกเบียดเบียนอยู่ด้วยการดูด, ตลอดเวลาที่มันยังถูกดูด มันก็ต้องวิ่งว่อนซึ่งเป็นความไหล ความวุ่นวาย ไร้ความสงบ และเกิดความพล้วุ่นยุ่งยากไปหมด. ส่วนในด้านนามธรรม ก็ทำนองเดียวกัน นามและรูปทุกชิ้นทุกอันตกอยู่ภายใต้ความดึงดูดของตัวสงบ. แต่เมื่อในตัวมันยังมีกำลังต้านทานมันก็ไม่เข้าหาตัว “ความสงบ” ไม่ได้ถึงกระนั้นมันก็ไม่เป็นอิสระไปจากอำนาจดึงดูดของความสงบ ทุกข์หรือความวุ่นวายจึงมีขึ้น และจักต้องมีเรื่อยไปจนกว่าเมื่อใดมันเข้าร่วมกับตัวความสงบ.

หรืออีกอย่างหนึ่ง เมื่อมองดูโดยปฏิโลม คือมองทางสิ่งต่างๆ ที่กำลังวุ่นวายอยู่ในบัดนี้ เราก็จะพบว่า ความดิ้นรนของธรรมชาติ ทุกๆ สิ่งที่ยังมีการดิ้นรนอยู่นั้น มันดิ้นรนเพื่อจะสงบ มิใช่มันดิ้นรนเพื่อเหตุอย่างอื่น. ตลอดเวลาที่ยังสงบไม่ได้ มันก็ต้องดิ้นรนไม่สิ้นสุด แม้ว่าการดิ้นรนนั้น จะมีอาการหรือรูปร่างต่างกันอย่างไรก็ตาม. การดิ้นรนของมนุษย์เราในด้านการเมือง ก็เพื่อความสงบสุขของชาติ แม้แต่ลัทธิบางลัทธิที่เราเห็นกันว่าโลกโชนหรือเป็นภัยจนถึงคิดช่วยกันกำจัด มันก็เนื่องมาจากความไม่สงบเป็นมูลเหตุ จึงเกิดมีลัทธินั้นขึ้นในโลกอันเป็นการเสนอวิธีทำความสงบให้แก่โลกอีกแบบหนึ่ง ในเมื่อวิธีอื่นหรือแบบอื่นไม่เหมาะสมแก่ในสมัยหนึ่งๆ หรือถิ่นหนึ่งๆ. การสงครามก็คือการดิ้นรนของแต่ละประเทศ เพื่อหาทางออกไปสู่ความสงบตามอุดมคติ หรือตามความจำเป็นของตนๆ. การเศรษฐกิจ

ของชาติหรือส่วนตัวบุคคลก็ตาม เป็นการดิ้นรนหาคุณภาพ หรืออีกนัยหนึ่ง ก็คือความสงบทางด้านปัจจัยแห่งการครองชีพ. การแต่งกาย ทั้งเพื่อความงามและเพื่อระเบียบ ล้วนแต่เป็นความดิ้นรนของจิตที่มีสัญชาตญาณแห่งการรอดความงามของมัน ดังเช่นที่แม่แต่สัตว์ก็ทำเป็น. การศึกษา ก็คือการดิ้นรนของสัญชาตญาณแห่งการอยากรู้อยากเห็น ซึ่งมีติดมาแต่กำเนิดและลูกกลมยิ่งขึ้นๆ ทุกๆ วัน. การรับประทาน การนอน เหล่านี้ ก็เป็นการดิ้นรนที่เห็นได้โดยประจักษ์ของสัญชาตญาณที่ต้องการขยายตัว ต้องการลับเปลี่ยน ซึ่งเป็นความหมายอันสำคัญของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมด. การบริโภค ก็คือการดิ้นรนโดยไม่รู้สึกรู้หาสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาหยุดความต้องการของจิตใจส่วนหนึ่งๆ หรือตามความต้องการของสัญชาตญาณแห่งการมุ่งสืบพันธุ์ล้วนๆ. แม้ที่สุดแต่การได้ตีเขาค่าเขาจนสมแค่นั้น นั่นคือการดิ้นรนเพื่อหาความสงบด้วยการระบายความร้อนหรือโทษะออกไปนั่นเอง. เมื่อเราพิจารณาดูการเป็นไปของสัตว์และพืช เราก็ยังเห็นได้โดยทำนองเดียวกันว่า ทุกๆ ตัวหรือทุกๆ ชนิดดิ้นรนเข้าไปหาความสงบ เพราะว่าการแสวงหาและการกินอาหารของมันก็ดี การเจริญเติบโตของมันก็ดี ล้วนแต่เป็นความดิ้นรนชนิดที่มันไม่รู้สึกรู้หาว่าเพื่อเข้าหาความสงบ. แม้สัตว์หรือพืชนั้นๆ จะรู้จักแต่เพียงการต้องการอาหาร ต้องการรงอกงามของมันเองเท่านั้น แต่กระนั้นการรงอกงามของมันก็ออกไปเพื่อความหยุดงอก ไม่ต้องงอก ซึ่งมันเองยังไม่รู้จัก, เช่นเดียวกับที่แม่มนุษย์เราก็ไม่ค่อยรู้จักกันว่า เรากินเพื่อจะไม่ต้องกิน, กินเพื่อจะได้หยุดกิน, แต่ไปรู้สึกอย่างมากในส่วนที่ว่า กินเพื่อถูกอกถูกใจ, ด้วยเหตุนี้เอง ความดิ้นรนนั้นจึงกลายเป็นดิ้นรนหนักเข้า จนเป็นการลืมนัดเต็มที. หรือถ้าเราจะพิจารณาดูให้ละเอียดลงไปถึงธรรมชาติล้วนๆ ที่ยังไม่ใช่สัตว์หรือพืช เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ชาติต่างๆ ก็จะพบว่า ทั้งหมดนั้นเป็นเพียงปรากฏการณ์ของความดิ้นรนของธรรมชาติเองเท่านั้น ถ้าไม่มีการดิ้นรนอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะไม่ปรากฏการณ์อะไรแสดง

ออกมาให้ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่แก่ตาเราได้เลย. **ความดิ้นรนของสิ่งที่ไม่มีชีวิต** เช่นกรวดทรายเป็นต้น มีได้ด้วยการที่มันตกอยู่ภายใต้กฎของอนิจจัง หรือความเปลี่ยนแปลงของธาตุนั้นๆ ด้วยอำนาจความดิ้นรนของเวลาอันเรา วัตได้ด้วยลักษณะอันหนึ่งๆ ของอาการที่มันเปลี่ยนแปลงนั่นเอง ว่าเวลาได้ ดิ้นรนไปเท่าไร. **ความดิ้นรนของเวลา(กาล)**นั่นเอง ก็เป็นการดิ้นรนเพื่อเข้า หาความสงบของเวลาคืออยู่นอกเวลาซึ่งเป็นฝ่ายอสังขตะ หรือนิพพาน. เพราะฉะนั้น ตลอดเวลาที่ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของเวลาหรือของกฎแห่ง ความเปลี่ยนแปลงธรรมชาติทุกๆ อย่างจะต้องดิ้นรนเพื่อหาทางออกไปสู่ ความไม่ต้องดิ้นรน, ซึ่งมันจะพบหรือไม่นั้นเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษากันเป็น พิเศษ. ในที่นี้สรุปความแต่เพียงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างดิ้นรนไปหาความสงบ. ถ้า ยังไม่ได้ได้อยู่เพียงใดความสุขยังมีไม่ได้ ไม่ว่าจะมีความสุขอย่างแท้ หรือ อย่างเทียม.

การดิ้นรนของมนุษย์ ของสัตว์และพืช กระทั่งถึงของธรรมชาติล้วนๆ ที่มีชีวิตก็เพื่อจะระงับความต้องการอันใดอันหนึ่งเสมอ. แท้ที่จริงความ ต้องการของสิ่งที่ไม่มีชีวิตก็เหมือนกับความต้องการของสิ่งที่มีชีวิต เหมือนกัน ต่างกันก็แต่ว่าในสิ่งที่ไม่มีชีวิต มันไม่มีอะไรจะรู้สึกความ ต้องการของมันเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าตัวความต้องการนั้น เป็นเพียง ปฏิกริยาอันหนึ่ง ซึ่งเป็นผลเกิดมาจากเหตุอื่นๆ อีกหลายชั้น. เช่นความ ต้องการจะไปจากที่นี่ เป็นผลเกิดมาจากอยู่ที่นี่ ถูกกระทบกระทั่งอย่างใด อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการดันให้ไปเสียจากที่นี่. ถ้าสิ่งที่ถูกกระทบนั้นมีจิต ก็รู้สึก และคิดนึกไปในด้านต่างๆ และเรียกการที่จะต้องไปเสียจากที่นี่ว่า เป็นความ ปรารถนาของตัวตนของเขา. ถ้าจิตนั้นยังเป็นนามธรรมชั้นที่เลวเกินไป เช่น นามธรรมของชีวิตที่เป็นพืช หรือครึ่งพืชครึ่งสัตว์ ความรู้สึกนั้น ก็ไม่เด่นชัด เหมือนของมนุษย์ แต่ก็ยังเห็นว่าเป็นความต้องการของมันเหมือนกัน เช่น เมื่อดันไม้ถูกบังแสงแดด มันก็ต้องการหลบออกไปหาแสงแดด. ส่วน

ธรรมชาติล้วนๆ ที่ไม่มีชีวิตนั้น มีความต้องการที่มีรูปร่างลงไปกว่านั้น เพราะเหตุที่ชีวิตของมันยังดำเนินไปจนเราไม่เรียกกันว่าชีวิต เป็นชีวิตที่ยังหลับอยู่ แต่มันก็ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งการที่จะถูกผลักดันหรือปรุงแต่งและมีปฏิกิริยาเกิดขึ้นเป็นรูปร่างว่ามันจะต้องเป็นไปอย่างนั้น เป็นไปอย่างนี้ซึ่งถ้ามันมีความรู้สึก นั่นก็คือความต้องการของมัน. เพราะฉะนั้นเมื่อพิจารณาคุณลักษณะที่ว่าทุกๆ สิ่งตกอยู่ภายใต้อำนาจอันหนึ่งคือ อำนาจแห่งการปรุงแต่ง หรือผลักดัน เราจะเห็นได้ว่าทุกอย่างทั้งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตย่อมต้องได้รับปฏิกิริยาอันนี้ ซึ่งถูกสมมติเรียกว่าความต้องการนี้ด้วยกันทั้งนั้น, มันจึงดิ้นรนอย่างเดียวกัน คือดิ้นรนไปหาความหยุดถูกปรุงแต่งหรือหยุดถูกผลักดันอย่างเดียวกัน โดยไม่มีผิดกันแต่อย่างใดเลย. มันจะต้องเปลี่ยนไปๆ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิวัฒนาการเรื่อยไปจนกว่าจะถึงแดนที่ให้หยุดได้ ไม่มี การดิ้นรนอีกต่อไป ซึ่งเรียกตามโฆหารธรรมว่า นิพพาน คือแดนเป็นที่เข้าไปสงบของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งทั้งปวง

ในระหว่างที่สิ่งเหล่านี้ กำลังดิ้นรนวนเวียนอยู่อย่างไม่รู้จบก็เท่ากับมันกำลังเดินทางไปสู่ความหยุด หรือความสงบ หรือนิพพาน ซึ่งเป็นความสงบอันแท้จริง. แต่ในระหว่างทาง ซึ่งยังมีความรู้ร้น้อยเกินไป จะมีพบบ้างเรื่อยๆ ก็คือความสงบชนิดเทียม ซึ่งให้ความสุขอย่างเทียม ซึ่งทั้งนี้ย่อมแล้วแต่ว่า ธรรมชาติที่เป็นความรู้แจ้ง ได้ค่อยเกิดมีขึ้นในสัตว์หรือสังขารนั้นๆ มากน้อยเพียงใด ถ้าความรู้สึกค่อยมากขึ้น แม้พบความสงบที่ยังเป็นของเทียมก็ยังดีกว่าที่จะไม่พบความสงบเสียเลย และเป็นความจำเป็นของการเดินทางที่จะต้องมีความสงบนี้หล่อเลี้ยงไป เพราะฉะนั้นจึงจัดว่า จะเป็นความสงบเทียมหรืออย่างไรก็ตาม นับว่าจำเป็นที่จะต้องมี และเราเรียกว่าความสงบทั้งนั้น เช่นเดียวกับเพชรพลอยหรือเงินทองแม้จะเป็นอย่างเทียมก็

ยังพากันเรียกว่า เพชร พลอย หรือเงิน ทอง อยู่นั่นเอง ซึ่งแล้วแต่สติปัญญา หรือความรู้ของผู้พบ จะมีมากน้อยเพียงไร. คนเราสมมติสิ่งต่างๆ ตามความ ยึดถือของตน. คำว่าสงบออกสงบใจของคนบางคนมีความหมายเพียงไม่ถูก ลูกเล็กๆ เข้ามากลุ่มรุมรบกวนก็ได้. เพราะเขารู้จักความสงบเพียงเท่านั้น แม้ กระนั้นก็ยังดีที่ว่ามันเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงให้ชีวิตหน่วยนั้นดิ้นรนไปได้ ต่อไป จนกว่าจะพบความสงบที่สูงขึ้น. ในที่นี้ควรจะทราบไว้ด้วยอีกอย่าง หนึ่งว่า มักจะมีผู้เข้าใจคำว่า สงบผิดไปมากๆ จนหมายถึงความเกียจคร้าน หรืออยู่นิ่งๆ. เพื่อให้เข้าใจคำนี้ชัดไว้ พึงระลึกถึงข้อที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว ข้างต้น คือความสงบนั้นหมายถึงมีอะไรมาดับความต้องการที่ร้อนระอุอยู่ นั้นเสีย และอาจมองพบได้ในความเป็นไปของมนุษย์เรานี่เองว่า เท่าที่ เป็นอยู่ทุกวันๆ เราทุกคนล้วนแต่อาศัยความสงบเป็นปัจจัยสำคัญของการ ครองชีวิตเป็นมนุษย์แม้ที่สุดแต่เพื่อทำกิจเล็กๆ น้อยๆ ความสงบนั้นช่วยให้ เราทำหน้าที่ของเรา ไม่ใช่ทำให้เกียจคร้านเหลวไหล เช่นนักเรียนเมื่ออยากจะ สอบไล่ได้เพียงใดก็ต้องสงบความอยากของตนเพื่อให้เล่าเรียนไปได้ด้วย ความสงบ มิใช่ด้วยความร้อนระอุเมื่อเราพิจารณาดูโดยละเอียดถึงจิตใจของ นักเรียนที่ยันคนหนึ่ง เราอาจจะพบว่าความมานะอยากจะสอบไล่ได้นั้น เกิดขึ้นรุนแรงพักหนึ่ง ซึ่งทำให้ความคิดเดือดพล่านฝันที่จะสร้างวิมานใน อากาศไปตามความคิดของเขา แต่แล้วก็เกิดความคิดที่ว่าถ้าเขาจะสอบไล่ให้ ได้จริงๆ ก็ต้องก้มหน้าก้มตาเรียน โดยลืมทุกอย่างเสียชั่วคราว ซึ่งแม้ตัวจะ ทะเยอทะยานที่จะสอบไล่ได้นั้นก็ต้องกดให้อยู่นิ่งๆ ไว้ชั่วคราวเหมือนกัน เรียนไปด้วยความสงบเต็มทีนี่ก็คือความสงบแบบหนึ่ง ซึ่งมีสลັบกันอยู่เป็น ชั้นๆ ไป ทุกๆ ชั้นที่เขามีความพอใจและทำให้นอนหลับได้ ชาวนาต้องรอ ผลแห่งการทำนาของตนด้วยความสงบ มิใช่ว่าหว่านลงไปเข้านี้แล้วเย็นนี้จะ เกี่ยวได้. ในนิคมสร้างตนเอง กว่าจะสร้างตนเองเสร็จ ก็ต้องใช้ความสงบ หลายร้อยครั้ง. ข้าราชการเจ้าหน้าที่ล้วนแต่ต้องสงบใจทำงานไปจนกว่าจะ

ถึงวันเงินเดือนออกหรือเลื่อนตำแหน่ง. พระเณรก็ต้องสงบใจจากการเป็น
ห่วงในโลภียารมณทำกิจของบรรพชิต. ความสงบชนิดที่ช่วยให้คนเราทำ
หน้าที่ต่างๆ ของตนได้ ตามที่กล่าวมานี้เป็นความสงบที่เอียงไปข้างความ
สงบชนิดแท้จริง แต่ยังไม่ไต่ขั้นแท้จริงอันเด็ดขาด, เนื่องจากเป็นความสงบ
ที่ยังต้องมีการกดไว้หรือข่มไว้ และสงบชั่วเวลาที่ยังมีการข่ม ความสงบชนิด
นี้เป็นไปในฝ่ายธรรม ไม่เหมือนความสงบอย่างโลก ซึ่งจะต้องหาสิ่งสนอง
ความอยากมาป้อนให้. **ความสงบในฝ่ายธรรม** เป็นไปเพื่อการทำลายตัว
ความอยากนั้นเสีย ซึ่งการทำลายนั้นแบ่งได้เป็น ๒ ชั้น คือชั้นที่ข่มมันไว้ด้วย
กำลังใจซึ่งเรียกตามทางฝ่ายศาสนาว่า สมถภาวนา. และขั้นต่อไปหรือขั้นสุด
นั้นตัดรากมันเสีย ด้วยการทำลายความเข้าใจผิดที่เป็นต้นเหตุให้เกิดความ
อยากนั้นๆ เสีย ซึ่งเรียกตามโหราศาสตร์ว่าทำลายอวิชา, อันจัดเป็น
วิปัสสนาภาวนา. ความสงบทั้งสองชนิดนี้ เป็นความสงบประเภทที่แท้จริง
หรือสงเคราะห์เข้าในฝ่ายแท้จริงซึ่งมีมากเท่าใดก็เป็นผลดีเท่านั้น และใน
เบื้องต้นๆ ก็ได้อาศัยความสงบชนิดนี้เองเป็นกำลังก้าวไปหาความสงบชั้น
สูงสุดและเด็ดขาด. เพราะฉะนั้นเป็นอันสรุปได้ในตอนนี้ว่า **ความสงบเป็น
ของประจำวันที่เราจะต้องมีต้องใช้** เราจึงเป็นคนอยู่ได้ หรือเป็นต่อไปได้.
ทุกๆ คราวที่เราได้รับความเพลิดเพลินหรือทำการงานสำเร็จได้รับความ
พอใจ ก็เป็นอันกล่าวได้ว่านั่นเกิดมาจากความสงบ ถ้าไม่อย่างนั้นก็อย่าง
เทียมเป็นแน่.

ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับความสงบของมนุษย์เรา

มนุษย์เราส่วนมาก รู้จักความสงบผิดความจริงไปมาก ทั้งที่คำๆ นี้ก็
เป็นคำที่มนุษย์ตั้งขึ้นใช้กันเอง. พอเอ่ยชื่อว่า “ความสงบ” ขึ้นในสมัยนี้บาง
คนถึงกับชะงักและถอยหลัง โดยกล่าวว่าความสงบนั้นจะทำให้เขาเห็นห่าง

จากความสนุกสนานเพลิดเพลินต่างๆ เสียสิ้นแล้วไปอยู่เป็นมุนีในป่าซึ่งเขา
ไม่ยอมไปเด็ดขาด และเกลียดเป็นอย่างมาก, ชอบแต่จะให้คนอื่นทิ้งโลกไป
หาความสงบ แล้วทิ้งเขาไว้ในโลกแห่งความเพลิดเพลินเท่านั้น. แต่ถ้าถาม
เขา เขาก็ตอบว่าชอบความสงบเหมือนกัน และพูดถึงความสงบกันเสมอๆ.
บุคคลประเภทนี้ ไม่รู้จักก้าวหน้าจากความสงบชั้นต่ำไปยังความสงบชั้นสูง
ตามลำดับๆ คงสอบไล่หลักสูตรการเป็นคน ตกซ้ำแล้วซ้ำอีกอยู่นั่นเอง. ทั้งที่
ทุกวันๆ เขาก็ตั้งอยู่ในความพอใจหรือความเพลิดเพลินอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่ง
เป็นความสงบชั้นปลอมเทียม หรือเบื้องต้นอยู่แล้ว. แทนที่เขาศึกษาและ
เขยิบเลื่อนขึ้นไปชั้นสูง กลับหยุดควนเวียนอยู่ในขั้นต้นนั่นเอง. นี่คือการไม่
รู้จักความสงบ ซึ่งเกิดมาจากความเข้าใจผิดในคำว่า “ความสงบ” นั้นอีกต่อ
หนึ่ง.

เมื่อพิจารณากันถึงความสงบชั้นสูง หรือความสงบอันแท้จริง เรายังมี
ความเข้าใจผิดกันอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือข้อที่ไม่เคยเข้าใจกันว่า **มนุษย์และสัตว์**
มีความใคร่จะสงบเป็นสัตตชาติญาณอันหนึ่งเหมือนกัน หรือพร้อมกันกับ
สัตตชาติญาณอื่นๆ ที่มีอยู่ในตัว และบางทีจะเป็นสัตตชาติญาณอันหัวหน้า
ด้วยซ้ำไป. แม้มนุษย์จะมีสัตตชาติญาณอันนี้อยู่ แต่ก็หาได้ส่งเสริมหรือแก้ไข
ให้เจริญงอกงามเหมือนกับสัตตชาติญาณอื่นๆ ซึ่งกล่าวขวัญถึงกันอยู่เสมอ
นั้นไม่, ยิ่งกว่านั้น ยังจะไม่ถูกนำมาใช้ หรือไม่รู้จักใช้ด้วยซ้ำไปนอกจากที่
ความจำเป็นบังคับ.

มนุษย์เรามีความใคร่จะสงบเป็นสัตตชาติญาณจริงหรือไม่เป็นสิ่งที่
ควรพิจารณา. ในบางครั้งทำไมเราไม่ชอบให้ใครมาเหย้าเรารบกวนเรา ทำ
ความหนวกหูกิดขวางตาเราโดยที่เราอยากนั่งคนเดียวของเราเงียบๆ. แต่
บางครั้งทำไมเราไม่อยากอยู่นิ่งๆ อยากทำนั่นทำนี่. ข้อควรสงสัยจึงมีว่าอัน
ไหนเป็นความต้องการของสัตตชาติญาณ. เมื่อพิจารณาถึงสัตว์ซึ่งไม่มีการ
แก้ไขเปลี่ยนแปลงจิตใจเหมือนมนุษย์ยังคงเป็นไปตามธรรมชาติแท้ๆ แล้ว

เราจะเห็นว่ามันต้องการความสงบมากกว่าต้องการความวุ่นวายต้องการอยู่นิ่งมากกว่าวิ่งไปวิ่งมาต้องการกินเพื่ออิ่ม ไม่เพื่อกินเล่นสนุกๆ, นอกจากความจำเป็นบังคับแล้วมันไม่มีการเคลื่อนไหว, (งูบางชนิดอยู่นิ่งๆ ตั้งวันๆ ทั้งที่มันเป็นอิสระไปไหนก็ไปได้ซึ่งไม่มีความหมายอะไรมากไปกว่ามันอยากอยู่นิ่งๆ หรือขี้เกียจ), จนเราเห็นได้ว่าเมื่อความจำเป็นเนื่องจากการบังคับของสัตวชาติญาณอื่นๆ เช่นสัตวชาติญาณแห่งการใคร่จะสงบก็ปรากฏแทนที่ซึ่งดูเหมือนว่ามันเป็นทุนเดิมอยู่ในสันดานของมันมิฉะนั้นการพักผ่อนก็มีไม่ได้. เราพอจะเห็นได้ว่า ความใคร่จะสงบนี้เป็นพื้นฐานของจิตอยู่ตลอดเวลา. พอความต้องการชนิดอื่นๆ มีสิ่งมาสนองความอยากของมันจนจิตซัดหรือระงับไปแล้ว มันก็เล่นลงสู่พื้นฐานเดิมคือความสงบ เช่นเดียวกับแมลงมูม มีเวลาของมันสำหรับนอนอยู่ที่ตรงใจกลางรังมากกว่าเวลาที่มันวิ่งไปตามชายรังเพื่อจับสัตว์. จิตของมนุษย์เราก็ทำนองเดียวกัน เมื่อผุดขึ้นทำหน้าที่คิดนึกหรือรู้สึกอะไรเสร็จแล้ว ก็ตกลงสู่พื้นฐานเดิม คือ ภาวะอยู่เป็นปรกติตลอดจนกระทั่งเวลานอนหลับ. และแม้เมื่อมันจะเปลี่ยนการคิดจากเรื่องหนึ่งไปยังอีกเรื่องหนึ่ง ก็ต้องตกพื้นฐานเดิมคือภาวะเสียก่อนเหมือนกัน จึงเปลี่ยนไปได้ จนอาจกล่าวได้ว่า เมื่อนับรวมการตกลง ภาวตั้งครั้งเล็กครั้งน้อยทุกๆ ครั้งเข้าด้วยแล้ว วันหนึ่งกับคืนหนึ่งเวลาที่อยู่ในภาวะมากกว่าเวลาที่ตื่นจากภาวะ. ยิ่งสำหรับสัตว์ที่เป็นอยู่ของมันเอง โดยไม่มีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องแล้ว เวลาที่สงบหรืออยู่ในภาวะ ย่อมมากกว่าเวลาที่ตื่นมาทำกิจต่างๆ มากนัก. ข้อนี้ทำให้เกิดความเห็นว่าการที่จิตตกลงสู่ความสงบทุกๆ คราวที่มีโอกาสนั้นเป็นความต้องการของสัตวชาติญาณ. เพราะมัน”ลุกไปทำงาน” เฉพาะเมื่อจำเป็นเท่านั้น. การที่คนเราทำงานมากกว่าสัตว์ ก็เพราะมนุษย์ได้สร้างวิชชาลัยกำลังของความคิดนึกให้กว้างออกไปกว่าสัตว์นั่นเอง และมีมูลมากจากตัณหาซึ่งเป็นฝักฝ่ายของความไม่สงบ. ด้วยเหตุนี้เราจะได้สัตวชาติญาณเป็น ๒ ฝ่าย คือสัตวชาติญาณฝ่ายที่ใคร่

ความสงบโดยตรง, กับสัญชาตญาณฝ่ายไม่สงบ. แต่เมื่อพิจารณาอย่าง
ประณีตอีกครั้งหนึ่งแล้ว เราจะมองเห็นตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเองว่า
ฝ่ายความไม่สงบหรือความดิ้นรนต่างๆ นั้นมันก็คือดิ้นรนหาความสงบอีก
นั่นเองแม้จะเป็นความสงบอย่างเทียมหรืออย่างแท้ก็ตามข้าพเจ้าจึงเห็นว่า
สัญชาตญาณชั้นใหญ่หรือชั้นหัวหน้าของจิต ก็คือการใคร่หรือการแสหา
ความสงบ ซึ่งถ้าไม่ทางตรงก็ทางอ้อม. ส่วนสัญชาตญาณอื่นๆ ที่มีลักษณะ
ต่างๆ กันนั้น เป็นเพียงการใคร่ความสงบทางอ้อมเท่านั้น คือเพื่อจะสงบ
ความใคร่ของมัน มันจึงดิ้นรนหา และไปจบลงคราวหนึ่งๆ ด้วยการสงบ
ความอยากนั้นได้เป็นคราวๆ. ตัวอย่างเช่นสัญชาตญาณแห่งการต้องการ
อาหารทำให้หิว สัญชาตญาณแห่งการต้องการสืบพันธุ์ทำให้กระสัน ฯลฯ
เป็นต้น ครั้นได้มาแล้ว ก็สงบอยู่ในสภาพเดิมที่เป็นพื้นฐานคือความสงบ ซึ่ง
เห็นได้ว่าการดิ้นรนนั้น มีความมุ่งหมายมาซึ่งที่นี้. ความพอใจนั้นๆ ที่เกิดขึ้น
มากหรือน้อย ยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืน ย่อมแล้วแต่ความสงบนั้นๆ เป็นชนิดใดคือ
แท้หรือเทียม.

เมื่อเรามองเห็นชัดแล้วว่า สัญชาตญาณฝ่ายที่มีลักษณะไม่สงบทุกๆ
อย่าง ล้วนแต่หมุ่นมาหาความสงบ มีความสงบเป็นที่มุ่งหมายในตอนหลัง
ดังนี้แล้ว ปัญหาที่จะเกิดขึ้นว่า ความสงบเกิดก่อนหรือความไม่สงบเกิดอยู่
ก่อน (ทำนองไก่เกิดก่อนไข่ หรือไข่เกิดก่อนไก่) ก็มีขึ้นไม่ได้ เพราะเราเห็น
ได้ว่า ความดิ้นรนนั้น เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง
เข้าปรุงชั่วคราวเป็นคราวๆ และแล้วในที่สุด ก็จะเข้าสู่ภาวะที่สงบ หรือเข้าสู่
ภาวะที่เหตุปัจจัยอะไรปรุงแต่งต่อไปอีกไม่ได้ ซึ่งเป็นความสงบอันเด็ดขาด
แท้จริง หรือนิพพาน. เมื่อนึกถึงหลักที่ว่าจิตนี้มักตกไปในกาม มีกามเป็นที่
นอนจมดิ้นรนแต่จะลงสู่กามเหมือนปลาที่เขาโยนขึ้นบกก็ดิ้นจะลงสู่ น้ำเสมอ
แล้ว นั่นก็ยังเห็นได้ว่า มันดิ้นลงสู่ความสงบชนิดเทียม เพราะความต้องการ
อันนั้นเกิดมาจากความโง่ หรือฝ่ายอวิชา. ถ้าฉลาดขึ้นเมื่อใด ก็จักดิ้นหา

ความสงบที่แท้มากขึ้นเมื่อนั้น. เพราะฉะนั้นเราควรเข้าใจเสียใหม่ว่าความ
เอะอะวุ่นวายทั้งหลายนั้น คืออาการที่มันแส้ไปหาความสงบของ
สัตบุรุษ. เมื่อความเข้าใจผิด ที่ทำให้คนเรากลัวความสงบหมดไปแล้ว ก็
ไม่เป็นการยากอะไรเลยที่จะเข้าใจและพอใจในความสงบซึ่งคล้อยตามความ
ต้องการของสัตบุรุษอยู่ก่อนแล้วเรื่องของความสงบ จึงกลายเป็นเรื่องที่
ไม่ยาก หรืออยู่นอกเหนือวิสัยที่จะศึกษาและทำได้, และมีความสุข.

ความสงบเป็นความสุขเพราะเหตุไร?

ความสงบเป็นความสุขได้จริงและแน่นอน ก็เพราะมันตรงตาม
ต้องการของสัตบุรุษ ทำให้ความต้องการหรือความกระวนกระวายของ
จิตดับหายไป, หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็เพราะตรงกับความต้องการของ
ธรรมชาติ. สิ่งทุกอย่างเมื่อไม่มีอะไรมาผลักดัน มันจะอยู่นิ่ง. สำหรับคนเรา ถ้า
ความโง่ ความอยาก ความยึดถือ หรือผลของกรรมไม่มาผลักดันเราจะอยู่
นิ่งๆ เองตามธรรมชาติ หรือดับสนิท. สัตว์ก็เหมือนกับคนเรา พืชก็คล้ายกัน
แต่ต่ำลงไปกว่านั้น. ธรรมชาติล้วนๆ ที่ไร้ชีวิตจิตใจยิ่งเห็นได้ง่ายว่าถ้าไม่มี
อะไรไปรบกวนมันจะอยู่เฉยๆ ถ้าไม่มีพายุพัดมาน้ำก็จะไม่มีคลื่น ต้นไม้จะ
ไม่หักโค่น ฯลฯ ทุกสิ่งจะสงบเงียบ เป็นความเย็น.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพิจารณากันในแง่การทรงตัวเพื่อตั้งอยู่ เราจะเห็นได้
ว่า ความสงบเป็นการสมดุลย์ (Balance), ไม่ต้องมีการทรงตัว มันก็ยืนหรือ
ตั้งตัวอยู่ได้เอง. สิ่งที่ไม่สมดุลย์ จะต้องมีการหมุน หรือแล่นไป เอียงไปอย่าง
ใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการทรงตัวเลี้ยงตัวให้ตั้งอยู่ได้ จึงเป็นภาระหนักและ
วุ่นวาย, สิ่งที่ไม่สงบหรือยังไม่มีอาการสมดุลย์อยู่ในตัวเองจึงเป็นทุกข์. เมื่อใด
มีการสมดุลย์ ภาระหนักแห่งการทรงตัวย่อมไม่มี มีแต่ความเงียบเบาสบาย
นั่นคือความสงบ. แม้ความดีความจริง และความยุติธรรมเหล่านี้ก็เป็นตัว

สมมุติ ตั้งอยู่เองได้โดยไม่ต้องมีอะไรช่วยพยุง, เพราะเหตุว่าที่แท้จริงสิ่งทั้งสามนี้ก็คือ ตัวความสงบแบบหนึ่งนั่นเอง. ถ้าไม่สมมุติหรือสงบ ก็ยังเป็นความดีความจริง ความยุติธรรมขึ้นมาไม่ได้ แม้จะถูกสมมติก็เป็นแต่เพียงในนาม. ความสมมุติหรือความสงบ เป็นความสุขอยู่ในตัวเอง เพราะเหตุว่ามันเป็นภาวะของการที่ความวุ่นวายหรือความทุกข์หมดเกลี้ยงไป

เช่นเดียวกับเมื่อไม่มีมูลฝอยกรุงรัง ที่นั่นก็สะอาดเกลี้ยงเกลาเอง โดยไม่ต้องสร้างความเกลี้ยงขึ้นมาใหม่. ส่วนความไม่สมมุติหรือความไม่สงบนั้น ต้องมีอะไรช่วยถ่วง ช่วยค้ำ เพราะมันคอยแต่จะลึ้มอยู่เสมอเหมือนเด็กเพิ่งสอนเดินสอนยืน, จักต้องมีการเอียงไปเอียงมาด้วยอำนาจของส่วนที่ไม่สมมุติตัวเอง. ตัวอย่างในชั้นต่ำๆ เช่นเมื่อจิตมีความอยากในทางกาย อยากรู้อย่างหนึ่งอยู่ เมื่อยังไม่ได้มาก็ไม่มีการทรงตัว ต้องเอียงไปทางที่ยังขาด จึงเป็นความวุ่นวายหรือทุกข์ ครั้นได้มา ก็มีการสมมุติได้ชั่วขณะหนึ่งจึงสงบไปขณะหนึ่ง เป็นความสุขความพอใจชั่วขณะหนึ่ง. แต่เพราะเหตุที่ความสงบหรือสมมุติชนิดนั้น ยังเป็นชนิดเทียมไม่เท่าใดก็เกิดความอยากอย่างใหม่ขึ้นมาอีก และวนเวียนกันอยู่อย่างนั้นเรื่อยไป. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เรายังเห็นได้ว่า ความสงบนั้นมีในขณะที่สมมุติ และเป็นสุขจริง, แต่จะเป็นชนิดแท้หรือเทียมนั้น ย่อมแล้วแต่กรณี. ความอยากได้ลดลงเท่าใด ความสมมุติใกล้เข้ามาเท่านั้น ความสงบก็ใกล้เข้ามาเท่านั้น.

หรือเมื่อพิจารณากันอีกด้านหนึ่ง เราจะพบว่า ความสงบนั้นคือที่สุดจบของสิ่งทั้งปวง. สิ่งทั้งปวงย่อมไปสู่จุดจบที่ความสงบ. ซึ่งในที่นี้หมายถึงความสงบอย่างแท้. สิ่งใดก็ตาม เมื่อมันเดินทางไปยังไม่ถึงที่สุด มันก็ยังคงเดินทางอยู่นั่นเอง. หรือเมื่อยังค้นหาที่สุดของมันไม่พบ มันก็จึงต้องวนเวียนไปมาอยู่นั่นเอง. ความที่มันหยุดไม่ได้ นั่นคือความทุกข์. ความที่มันหยุดได้ คือความสุขหรือความสงบของมัน. สำหรับคนเรานั้น ความตายยังไม่ใช่ความสงบอันแท้จริง เพราะความตายยังเป็นเพียงการวิ่งมาตอนหนึ่งเท่านั้น

เช่นเดียวกับกลางวันและกลางคืน แม้สองอย่างนี้จะต่างกัน แต่ก็เป็นการล่วงไปๆ ของเวลาด้วยกัน อย่างไม่มีผิดกันเลย จะพูดว่ากลางวันกับกลางคืนเป็นของต่างตรงกันข้ามย่อมไม่ได้ เพราะชั่วโมงของกลางวันและกลางคืนก็ตามล่วงไปรวดเร็วอย่างเดียวกัน. ความตายซึ่งเปรียบเสมือนเวลากลางคืนของการเวียนว่ายตายเกิด จึงยังมีใช้ความสงบหรือความหยุด. เพื่อความเข้าใจความข้อนี้ดี เราต้องนึกข้ามไปถึงสิ่งๆ หนึ่ง ซึ่งอยู่นอกอำนาจของกาลเวลาหรืออยู่นอกวงของการหมุนเวียน ไม่มีตาย ไม่มีเกิด ในที่นั้นไม่มีเวลาไม่อาจล่วงไปๆ ในที่นั้น. เมื่อเราไปในงานฌาปนกิจ บทธรรมที่เราจะได้ยินเสมอๆ ก็คือบทว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้นและการเสื่อมไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมดับ ความเข้าไปสงบรับของสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข” ดังนี้ (ซึ่งท่านว่าโดยภาษาบาลีว่า อนิจจา วต สงขารา ฯลฯ เตสํ รูปสโม สุโข). คนโดยมากมักจะเข้าใจกันว่าการตายนั่นเองคือความสงบของสังขาร. แต่ที่จริงการตายซึ่งมีปรากฏในขณะนั้น เป็นเพียงการดับ ซึ่งเป็นตอนหนึ่งของความไม่เที่ยงเท่านั้น. เพราะว่าสังขารนั้นยังหมุนต่อไปในลักษณะอีกอย่างหนึ่ง, เพราะว่าสังขารนั้นยังหมุนต่อไปในลักษณะอีกอย่างหนึ่ง. ส่วนความสงบรับของสังขารนั้น มันมีอยู่เองโดยไม่เกี่ยวกับเวลา เพราะฉะนั้นมันจึงอาจมีได้ทั้งที่เรายังเป็นอยู่ คือยังไม่ตาย หรือเราจะตายไปแล้วก็ตาม, ไม่มีเนื่องกันแต่อย่างใด. สิ่งใดที่ยังอยู่ใต้อำนาจของเวลา สิ่งนั้นจะมีการจบสิ้นยังไม่ได้. การตายในความรู้สึกรักของคนธรรมดายังเกี่ยวเนื่องแน่นแฟ้นอยู่กับเวลา จึงยังไม่ใช้ตัวสงบรับของสังขาร ในแดนอันเป็นที่สงบรับของสังขาร. เป็นเพียงการตายที่มีอยู่ในป่าช้า, ซึ่งเป็นเพียงระยะหนึ่งของการเดินทางของวิญญูณ. เมื่อใดวิญญูณนั้นๆ ไปจนถึงที่สุดของมัน และสงบรับไปได้จริง จึงจะมีความสุขจริง, ถ้าสงบรับเล่นๆ เช่นการตายก็เป็นความสุขเล่นๆ ซึ่งไม่จริง. เมื่อการไปจนถึงที่สุด เป็นการออกไปจากข้อผูกมัด. เช่นสังขารที่เข้าถึงความสงบยอมพ้นจากข้อ

ผูกมัดที่ว่าจะต้องเกิดต้องตายดังนี้เป็นสิ่งที่ยอมรับรองกันทั่วไปแล้ว ความสงบก็ต้องเป็นความสุข เพราะข้อพิสูจน์ง่ายๆ ความสงบก็คือการไปจนถึงที่สุด พ้นจากข้อผูกมัดแล้วนั่นเอง.

ความสงบเป็นทฤษฎีทั่วไปของพุทธศาสนา

ในส่วนปริยัติ คือ การศึกษาในสำนักเรียนก็ดี พุทธบริษัทเรียนเรื่องสงบ กาย วาจา ใจ, หัวข้อที่เรียนทุกข้อ สรุปลงในนี้. ในส่วนปฏิบัติ คือ การทำจริงๆ ก็ดี พุทธบริษัททำหรือพยายามปฏิบัติเพื่อสงบ กาย วาจา ใจ, แนวปฏิบัติทุกแนว สรุปลงในนี้. แม้ในส่วนปฏิเวธ คือการได้รับผลของงาน ในขั้นสุดท้ายนั้นแล้ว ก็หมายถึงได้รับผล คือความสงบเย็นของกาย วาจา ใจ อีกนั่นเอง. ความสงบกาย สงบวาจาและสงบใจ ทั้งสามขั้นนี้ เป็นความสงบฝ่ายแท้ คือเป็นการขุดเกลาคความอยาก, มิใช่หาสิ่งสนองความอยากมาป้อนให้สงบไปชั่วคราว ซึ่งเป็นความสงบอย่างเทียม ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น.

หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง **ความสงบเป็นลักษณะสังเกตเฉพาะ (Characteristic).** ของพุทธศาสนา. การกระทำ การพูด การคิดใดๆ ก็ตาม ถ้าหากมิได้เป็นไปเพื่อความสงบแล้ว พึงรู้ไว้ว่านั่นมิใช่ธรรมวินัยของพุทธศาสนา. คำว่าสงบ ย่อมคาบเกี่ยวไปถึงความรู้แจ้ง ความบริสุทธิ์ และความสุข อยู่ในตัวมันเองแล้ว ด้วยเหตุที่ว่า เมื่อมีความสงบเมื่อใดย่อมมีความรู้แจ้งสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง, มีความสงบเมื่อใดย่อมมีความบริสุทธิ์ เพราะถ้ายังไม่บริสุทธิ์ก็สงบลงไม่ได้, มีความสงบเมื่อใดย่อมหมายถึงมีความสุข เพราะไม่มีการวุ่นวายดังกล่าวแล้ว ด้วยเหตุนี้ จึงหมายถึงการไม่มีการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น รวมอยู่ด้วยเสร็จ. และความสงบในที่นี้ หมายถึงสงบอย่างแท้ทั้งนั้น.

อาจมีผู้สงสัย เพราะเคยได้ยินมาว่าหลักของพุทธศาสนานั้นมีต่าง-
กัน เช่นอริยสัจจ์ เป็นต้น ทำไมในที่นี้จึงกล่าวว่าได้แก่ความสงบ? ทั้งนี้ก็
เพราะว่ามันเป็นอันเดียวกันนั่นเองต่างกันสักว่าชื่อ. ทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์
เป็นฝ่ายสูกขึ้นโพลงๆ เพราะอำนาจอวิชชาเป็นมูลเหตุอันต้นที่สุด. นิโรธ
ความดับสนิทของทุกข์นั้น กับหนทางหรือวิธีจะให้ถึงความดับทุกข์อันเรียก
กันว่ามรรคมืองค์แปดนั้น ก็คือความสงบ และทางของความสงบนั่นเอง
เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า คำว่าสงบ คำเดียวเท่านั้น คือใจความของพุทธ
ศาสนา. หรือพุทธศาสนาก็คือความจริง เรื่องความสงบ, เป็นหลัก
วิทยาศาสตร์เรื่องความสงบของทุกๆ สิ่งที่วิ่งว่อนไปมาในสากลจักรวาล,
เป็นเรื่องที่สอนให้เราสามารถเอาสากลจักรวาลทั้งปวงมาไว้ในกำมือ และ
ไม่ทำความยุ่งยากอันใดให้แก่เราสืบไป ถ้าหากว่าเราสามารถเข้าถึงความ
สงบนั้นจริง, ซึ่งที่แท้ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ในที่ทั่วไป แต่เราไม่เห็นเอง.

ความสงบเป็นสิ่งที่อาจค้นพบได้ในที่ทั่วไป. ความสงบนั้นคือตัว
มหาอำนาจอันมหึมา ที่แฝงตัวคุ้มครองโลกอยู่เบื้องหลังความวุ่นวาย
นานาประการของโลก.

โลกอุบัติลุกเป็นไฟขึ้นมาเป็นคราวๆ แท้ที่จริงก็มีสาเหตุการณ์อัน
ร้ายแรงอย่างใดนัก เพราะว่าเมื่อเปรียบเทียบถึงสากลจักรวาลทั้งสิ้นทุกๆ
จักรวาลแล้ว โลกหนึ่งๆ ก็เป็นของนิดเดียว ราวหยิบมือเดียวเท่านั้น เมื่อ
มนุษย์ไม่รู้จักตัวความสงบซึ่งเป็น “อตฺตต้าวใหญ่” ของสากลจักรวาลก็เห็น
โลกเป็นของใหญ่โตอยู่เอง และพลอยเห็นเรื่องวุ่นวายต่างๆ ในโลกเป็นของ
ใหญ่โตไปด้วย ซึ่งแท้ที่จริงไม่ได้หนึ่งในร้อยล้านส่วนของสากลจักรวาล
ส่วนที่ยังสงบคืออยู่. เสียงดังของการระเบิดในการสงครามทั้งหมด ไม่ดังเท่า
เสียงของความสงบซึ่งมนุษย์มักจะไม่ค่อยได้ยิน. ถ้าใครจับตัวความสงบซึ่ง
เป็นอตฺตต้าวใหญ่ของโลกได้ ก็จะได้ยินเสียงของความสงบ อันไม่มีเสียงใด
ดังเท่านั้นทันที. เมื่อจับไม่ได้ก็ไม่รู้สึกว่ามีอยู่ เช่นเดียวกับการรับคลื่นวิทยุที่

เมื่อรับไม่ได้ ก็ไม่ได้ยิน ทั้งที่มันแผ่กระจายอยู่ทั่วไปในที่นั้นๆ หรืออาจรู้สึกว่ามันไม่มีเสียงด้วยซ้ำไป. การที่ข้าพเจ้าเรียกความสงบ ว่าเป็นอัตตาตัวยุใหญ่ของสากลจักรวาลนั้น ก็เพราะว่า ถ้าจะกล่าวให้มีตัวมีตนกันแล้ว ควรชี้ไปยังตัวความสงบซึ่งเป็นตัวมหาอำนาจครองโลก หรือสากลจักรวาล เป็นตัวซึ่งแผ่ซ่านเป็นตัวๆ เดียวกันไปทั่วหมด เป็นตัวๆ เดียวกันซึ่งอาจพบได้ในที่ทุกๆ แห่ง ในสิ่งทุกๆ สิ่ง ทุกๆ เวลา ที่มีดวงตาชนิดที่จะมองเห็นได้, และมีอยู่เบื้องหลังความวุ่นวายตรงนั้นเอง. รสของสิ่งใดๆ ก็ตาม ไม่มีรสใดที่สูงหรือมีรสดีไปกว่ารสของความสงบ หรือที่เกิดจากความสงบ. แต่เนื่องจากไม่เคยพบตัวความสงบ จึงไม่เคยชิมและไม่ทราบว่าเป็นรสเลิศกว่าสิ่งใด. เมื่อคนที่จมแน่นอยู่ในโลก พวกกันพูดถึงความสงบนั้น พูดด้วยความรู้สึกที่เหมือนกับจะต้องกินยาถ่ายยาขี้ที่มีรสขมขึ้น แม้จะพูดถึงกันอยู่เสมอ ก็ไม่สามารถชิมรสสว่างหน้าของความสงบได้หรือแม้แต่คาดคะเนดูว่ามันจักมีรสอย่างไร. รสอร่อยของรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสอันใดอันหนึ่ง ซึ่งโลกถือกันว่าเลิศที่สุดนั้น เมื่อนำเข้าไปเปรียบเทียบกับรสที่เกิดจากความซาบซ่านในทางธรรมที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ก็สู้กันไม่ได้เสียแล้ว. อย่างไรก็ตามจะนำเข้าไปเปรียบกับรสเกิดแต่ความสงบอันสูงสุดแท้จริงเลย. ข้าพเจ้าเชื่อว่าเมื่อตัวความสงบ ซึ่งควรเรียกมันว่า อัตตาใหญ่ (Universal Soul) ของทุกๆ สิ่ง ปรากฏแก่ใจของใครก็ตาม เขาจะต้องรู้สึกว่า เขาได้ยินเสียงที่ดังที่สุด ได้เห็นสิ่งที่ใหญ่กว้างที่สุด และพบสิ่งที่มีรสเลิศที่สุดทุกคนไป.

ขอให้ท่านทั้งหลายลองคำนวณดูทีหรือว่า เสียงที่ดังที่สุดในโลกนี้ (เช่นเสียงระเบิดของภูเขาไฟที่ร้ายแรงเป็นต้น) ก็ยังไม่ได้ยินทั่วโลกซึ่งเป็นส่วนน้อยส่วนหนึ่งของสากลจักรวาล; แต่เสียงของความสงบนั้น ดังก้องทั่วสากลจักรวาลทุกๆ จักรวาล และดังอยู่ตลอดเวลา, เป็นเสียงที่ร้องตะโกนให้ทราบถึงความที่สิ่งทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, ให้ทราบถึงความโง่เขลาต่ำตุนของผู้ที่มีความตื่น งงหลงไหลในโลก และให้ทราบถึง

ความที่นิพพานหรือความสงบนั้นมีอยู่ทั่วไป สำหรับทุกๆ คน, และมีอยู่ที่นี้แล้ว. เมื่อใดใครเพิกโลกิยารมณ์อันเป็นเหมือนฝ้าบังหูบังตาของตนออกเสียได้ ด้วยการมองเห็นโลกในด้านในตามที่เป็นอย่างจริง* เมื่อนั้นเขาจะได้ยินเสียงของความสงบ (Voice of Silence) ที่ว่านี่, และทราบได้ว่ามันดังก้องเป็นเสียงอันเดียวกันอยู่ตลอดสากลจักรวาลอย่างไร, เป็นรสที่เลิศกว่ารสทั้งปวงอย่างไร. ถ้าจิตใจของมนุษย์เรา ไม่ถูก รากะ โทสะ โมหะ เข้าครอบงำ ; ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นของไร้ความหมาย ดังนี้แล้ว จะมีอะไรอีกเล่าที่เป็นความบันเทิงรื่นเริงยิ่งไปกว่านั้น คือยิ่งไปกว่าเสียงหัวเราะอันก้องกังวานของความสงบ ที่เป็นอรรถาพิลาสใหญ่ของสากลจักรวาล.

ความสงบ เป็นสิ่งที่เราอาจหาพบได้ในทุกๆ สิ่งในหลายๆ สถานที่ ทุกๆ เวลา ถ้าหากว่าเรามองดูสิ่งนั้นๆ ในด้านใน. ความสงบที่เราพบได้ในสิ่งต่างๆ ทุกสิ่งนั้น นั้นเป็นเสมือนแก่น หรือ โครงเป็นที่เกาะจับของโลกิยธรรม หรือสังขารทั้งหลาย คือร่างกาย จิตใจและอารมณ์ต่างๆ เพราะเมื่อเพิกถอนโลกิยธรรมหรือสังขารเหล่านั้นที่กำลังไหลเวียนออกไปเสียให้หมดสิ้น สิ่งที่เหลืออยู่ก็คือความสงบ. ฉะนั้น ถ้าหากใครยังอยากจะมีอรรถาพิลาส หรือตัวตนของตน ก็จงมีที่ความสงบที่ไม่รู้จักดับสูญนั้นเถิด อย่ามีในส่วนที่เป็นร่างกาย หรือจิตใจ แต่อย่างหนึ่งอย่างใดเลย, เขาจะมีหวังที่จะพบ หรือเข้าถึง หรืออย่างน้อยก็ได้ยินเสียงอันดังก้องของ “อรรถาพิลาสใหญ่ของสากลจักรวาล” กล่าวคือความสงบอันแท้จริงนั้นได้โดยง่าย, ดีกว่าที่จะมีตัวตนเป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นหัวเป็นหูอย่างนั้นอย่างนี้ ที่อื่น. การพบตัวความสงบ เท่ากับเป็นการพบแก่นหรือแก่นของทุกๆ สิ่ง รวมทั้งตัวเราเอง และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรา. ความวุ่นวายต่างๆ เป็นเพียงผิวเปลือกหรือกระพี้ซึ่งหาความจริงอันใด

* การมองเห็นโลกในด้านใน ได้บรรยายไว้อย่างละเอียดแล้วในปาฐกถาเรื่อง “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม”

ไม่ได้ไม่มีความแน่นอน. ทำไมข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า ความสงบเป็นมหาอำนาจที่คุ้มครองสากลจักรวาล ก็ด้วยเหตุว่าไม่มีอะไรทรงอำนาจมากเหมือนสิ่งนี้. สิ่งที่ยึดมั่นอยู่ในสิ่งต่างๆ สิ่ง สิ่งที่น่าไหลท่วมไม่ได้ ไฟไหม้ไม่ได้ ลมพัดให้เหี่ยวแห้งไม่ได้! ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามเวลาไม่มีอะไรผ่าตัดหรือทำให้เปลี่ยนแปลงอย่างใดได้, เป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องรับเอา ทุกคนต้องอาศัย เป็นสิ่งที่ตั้งกองอยู่ในที่ทั่วไปในอนันตจักรวาล เป็นสิ่งที่เมื่อทุกสิ่งแม้จะวุ่นวายยุ่งเหยิงเพียงใดก็ตาม ครั้นเข้าไปถึงแดนนั้น คือแดนของมหาอำนาจนั้นแล้ว จะต้องดับสนิทลง ในสมัยหนึ่งสากลจักรวาลรวมทั้งพระเป็นเจ้าด้วย จะต้องดับไป แต่มหาอำนาจนั้นจะต้องยังอยู่ คือความสงบนั้นจะต้องเหลืออยู่ เพราะมันเป็นสิ่งที่ไม่มีการเกิดขึ้นและการดับ ไม่มีการสร้างสิ่งใด และไม่ถูกสิ่งใดสร้างขึ้น จึงเป็นอนันตกาลหรืออนันตชีพ. ขอท่านทั้งหลายจงอย่าถอยหลังจากความสงบ! จงเปิดเครื่องรับของท่านขึ้นฟังเสียงของความสงบ ซึ่งเป็นโน้ตเพลงอันไพเราะ ตั้งกองอยู่ไม่ขาดระยะในที่ทั่วไป. ท่านจงอาศัยเครื่องมือในการรับ ที่พระพุทธรองค์ทรงประทานไว้ กล่าวคือ ศีล สมาธิ และปัญญา.

คือ สมาธิ ปัญญา คือวิถีแห่งความสงบ. ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ท่านทั้งหลายย่อมเคยได้ยินชื่อมามากแล้วนั้น เป็นวิถีที่จะนำไปสู่ความสงบอันสูงสุด และพร้อมกันนั้น มันก็เป็นความสงบขั้นต่างๆ พร้อมกันไปในตัวเป็นลำดับๆ ด้วย

ศีลคือปรกติภาพดั้งเดิมของกายวาจา ที่ไม่เป็นไปตามอำนาจกิเลส, ศีลแสดงรูปของมันให้ปรากฏอยู่ได้ ด้วยเจตนาที่จะรักษาปรกติภาพดั้งเดิมอันบริสุทธิ์ ขอบุคคลผู้ตั้งใจระมัดระวัง จนกระทั่งมันเป็นของอยู่ตัว แม้ไม่ระวังก็ไม่เปลี่ยนเป็นอื่น อันเรียกว่าเขามีศีลจริงๆ แล้ว การล่วงศีลหรือทุศีลก็

คือการลุดโพล่งขึ้นของกิเลส ทำลายความสงบแล้วทะลุออกมาทางกายวาจา. เมื่อยังมีศีล ก็หมายถึงยังสงบอยู่ได้ตามปกติเดิม จึงจัดว่าเป็นความสงบชั้นหนึ่งได้ในเบื้องต้น, ตลอดเวลาที่เจตนาระมัดระวังนั้นยังเป็นไปด้วยดี หรือว่าเคยชินจนไม่ต้องระวังแล้ว. คนเราควรพยายามทำตนให้มีศีลชนิดหลัง คือมีศีลที่เคยชินจนเป็นปกติในสันดาน จึงจะได้รับประโยชน์หรือสะดวกสบายเหมือนเด็กหรือผู้ใหญ่ที่รู้หนังสือดีแล้ว, ไม่ต้องมัวท่องสละพยัญชนะเหมือนเด็กแรกเรียน. คนมีศีลก็เหมือนกัน ต่อเมื่อมีศีลได้โดยปกติในสันดาน ไม่มีบกพร่อง เป็นศีลชนิดที่พระอรหันต์เจ้าชมชื่นพอใจ แล้วก็ถือว่าได้ถึงความสงบอันแท้จริงในขั้นตอนนี้ มีโอกาสก้าวขึ้นขั้นต่อไปคือสมาธิได้ง่าย. เพราะเมื่อกายวาจาสงบดีไม่มีโทษรบกวนแล้ว ใจก็สงบได้ง่าย.

สมาธิ คือปรกติภาพของจิตในส่วนที่ไม่มีความรู้สึกอันชั่วร้ายเกิดขึ้นรบกวน คงแจ่มใสเหมาะแก่การศึกษา พิจารณาอรรถธรรมอันลึกซึ่งอยู่เสมอ และสงบเยือกเย็นเป็นความผาสุกของจิต เป็นการชิมรสของความสงบอันแท้จริงล่วงหน้า ในปัจจุบันทันตาเห็น. ความรู้สึกที่ชั่วร้ายในที่นี้ ก็หมายถึงความลุดโพล่งขึ้นของกิเลสเหมือนกันแต่หมายถึงชนิดที่ไม่ถึงกับทะลุออกมาทางกายวาจา เพียงแต่คุกรุ่นหรือปั่นป่วนอยู่ในภายในใจ โดยเฉพาะได้แก่ความรู้สึกที่ปั่นป่วนไปในทางกามารมณ์ คุกรุ่นไปในทางพยาบาท มีนชาไปด้วยความง่วงซึม โยกโคลงไปด้วยความฟุ้งและความเบื้อ และมีดมัวอยู่ด้วยความล่งเล ไม่มีอะไรแน่นอน. ความรู้สึกอันชั่วร้ายเหล่านี้ รบกวนจิตใจให้หมดสุข จึงจำเป็นที่จะต้องมามีวิธีอันแยบคายสำหรับควบคุมไว้ให้อยู่ในอำนาจ เป็นวิธีบังคับกันตรงๆ ก็มี เป็นอุบายประคับประคองให้มันพอใจไปในทางสงบก็มี เมื่อสงบอยู่ในสภาพปรกติ ก็เรียกว่ามีสมาธิ ที่เป็นขั้นสูงถึงกับสงบความรู้สึกนึกทั้งปวง หยุดการหายใจหรือแทบจะหยุดการ

ไหลเวียนทุกๆ อย่างจนคล้ายกับตายแล้วก็มี. หลักใจความของการที่จะทำจิตให้เป็นสมาธิเห็นปานดั่งนั้น ก็มีอยู่สั้นๆ ว่า ในขั้นแรก พรากจิตออกมาเสียจากการคั่นไปตามความพอใจของนั่นเอง ซึ่งมักจะคั่นไปในฝ่ายชั่วร้ายเป็นธรรมดา นั่น ให้มาเกาะอยู่ที่อารมณ์อันใหม่ คืออารมณ์ของสมาธินั่นเอง เช่น การเจริญอานาปานสติ ก็ให้การอยู่ที่ลมหายใจเป็นต้น จนมันมาเกาะแน่วอยู่ได้แล้ว ค่อยๆ ผ่อนความรู้สึกในการเกาะนั้นให้น้อยลงๆ จนเงียบสนิทไปเป็นขั้นๆ ซึ่งลมหายใจหรือการไหลเวียนของโลหิตเป็นต้น ก็ได้บาลงตามด้วยกระทั่งหยุดและดูเหมือนหยุด แล้วแต่ว่าจะทำไปได้ถึงขั้นไหน. ความรู้สึกยังมีอยู่น้อยมากจนแทบไม่เป็นการรู้สึก จึงคล้ายกับตาย. ด้วยการกระทำอย่างนี้กิเลสขนาดกลางคือความชั่วร้ายทางจิต ชนิดที่ไม่ถึงกับทะลุออกมาทางกายวาจาก็เป็นอันร้างไปโดยสิ้นเชิง แต่ว่ากิเลสชั้นละเอียดหรือเชื้อของกิเลสนั้นยังคงซ่อนอยู่ในส่วนลึก ซึ่งจะต้องทำลายเสียอีกขั้นหนึ่งด้วยอำนาจวิปัสสนา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าปัญญา หรือ ญาณ ซึ่งเมื่อทำลายได้เด็ดขาดหมดเชื่อดังกล่าวนี้แล้ว ก็จะได้พบความสงบอันสูงสุด ได้รับผลขั้นเด็ดขาด ไม่มีความทุกข์อีกต่อไป

ปัญญา หรือวิปัสสนา คือเห็นแจ้งสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง หรือ “ได้ยินเสียงของความสงบ (Voice of Silence)” และเป็นความเห็นแจ้งที่เกิดขึ้นได้เฉพาะต่อเมื่อจิตเป็นสมาธิเท่านั้น การเห็นแจ้งนี้บังคับเอาไม่ได้ จะทำได้แต่เพียงประคองสมาธิไว้ให้ดีตลอดเวลา ในลักษณะที่อำนวยความสะดวกพิจารณาสิ่งทั้งปวง (ไม่จำเป็นต้องประณิตถึงขั้นไม่หายใจหรือคล้ายกับตาย), จนกว่าเมื่อใดความเห็นแจ้งจะปรากฏขึ้นเท่านั้น. ความเห็นแจ้งที่ปรากฏขึ้นถึงขีดสุดนั้น สามารถทำลายอวิชชา คือความหลง อันเป็นเชื้อของกิเลสทั้งหลายทั้งปวง ให้หมดสิ้นไปได้ กิเลสจึงไม่อาจเกิดขึ้นอีกแม้แต่อย่างใด, ต่อนั้นไปศีลก็จะมีอยู่ในตัวเอง สมาธิก็อยู่ในตัวเองเป็นปรกติและ

เด็ดขาด. ความเห็นแจ่มชัดเป็นเสมือนแสงอันแรงกล้า ที่สามารถส่องลึกกลงไปทำลายเชื้ออันละเอียดทั้งปวงในส่วนลึกที่สุดของสันดาน คือพื้นส่วนลึกที่สุดของจิต อันเป็นที่นอนแอบแฝงของเชื้อกิเลสเท่านั้น ส่วนผลกล่าวคือ ความสงบอันจะ ได้รับในขั้นเห็นแจ่มชัดอย่างเด็ดขาดนี้จะมีเป็นอย่างไรนั้นย่อมลึกซึ้งเหลือจะพรรณนา ที่พอจะเข้าใจได้กว้างๆ และทั่วๆ ไปแก่นักศึกษาที่รักเหตุผลนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าควรพิจารณาย้อนไปจากโทษที่เกิดมาจากกิเลสชั้นละเอียดที่นอนเป็นเชื้ออยู่ในสันดานนั้น แล้วคำนวณดูในข้อที่ว่า ถ้าหากว่าโทษนั้นสงบไปสิ้นเชิงแล้ว มันจะเป็นความสงบแสนที่จะสงบสักเพียงใด. และการพิจารณาโทษนั้นๆ นั้นเล่า ก็เป็นอย่างเดียวกับพิจารณาตัวเชื้อกิเลสที่ท่านจำแนกเป็นชนิดๆ เรียกนามว่า อนุสัย (แปลว่ากิเลสที่นอนในสันดาน) 10 ประการนั่นเอง ซึ่งเมื่อกกล่าวตามหลักแห่งการบรรลุผลแล้ว พระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์เท่านั้นที่สามารถทำลายเชื้อเหล่านี้ได้หมดจนสิ้นเชิง.

เชื้อกิเลสหรืออนุสัยเหล่านี้คือ:-

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่ากายนี้เที่ยงแท้เป็นของตน ก่อให้เกิดความไม่สงบอย่างไรบ้าง เราท่านทั้งหลายพอจะมองเห็นได้ไม่ยากนัก. การร้องให้ความรัก ความเกลียด ความหึงหวง ความโกรธ ฯลฯ เหล่านี้ส่วนมากที่สุด มีมูลมาจากความเห็นกายนี้เป็นของตน ซึ่งทำให้พลอยรวบเอาของที่เนื่องกับกายของตน กลายเป็นของๆ ตน ไปด้วยอีกต่อหนึ่ง. ถ้าหากไม่มีความเข้าใจผิดอันนี้แล้วทุกขจะเบาบางลงไปสักเพียงใด หรือจะได้รับความสงบสักเพียงใด. ร่างกายนี้ ประกอบด้วยวัตถุธาตุต่างๆ ซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่ใช่ตัวจิตใจหรือส่วนสำคัญอะไรนัก, แต่ความรู้สึกของคนที่เป็นเจ้าของไม่เช่นนั้น กลายเป็นรู้สึกว่าการนี้แหละเป็นตน เอาเสียทีเดียว. เช่นเมื่อกัดนิ้วเท้าของเรา แทนที่จะรู้สึกว่าเป็น “งูกัดเพียงนิ้วเท้าของเรา” กลับไปรู้สึกว่าเป็น “งูกัดเรา” และเราจะตายแล้ว. ด้วยเหตุนี้เองในบรรดาความหลงเอา

นั่นเอานี้เป็นตนหลายต่อหลายอย่างด้วยกันนั่น ท่านยกเอาความเห็นกายเป็น
ตนขึ้นเป็นข้อต้น เพราะเป็นสิ่งที่ความหลงของคนเราจะต้องคว้าหิบบิ้นมา
เป็นตนก่อนสิ่งอื่น, คือก่อนที่จะคว้าเอาจิตใจ หรือเอาธรรมขึ้นมาเป็นตัวตน.
ท่านจัดไว้เป็นกิเลสชั้นละเอียดข้อแรกที่สุด ก็สมแล้ว. ลองพิจารณาซ้ำคู่อีก
ครั้งทีหรือว่า ถ้าหากว่ากิเลสอนุสัยอันนี้หมดไปมันจะสงบเย็นเกิดขึ้นแทน
สักเพียงใด เป็นสุขสักเพียงใด.

๒. วิจิจฉา ความล่งเลของจิต ไม่แน่ว่าอะไรเป็นอย่างไรแน่ ชีวิตนี้
คืออะไร, ตนจะเอาอะไรอย่างไร เท่าไร จากชีวิตนี้, พระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ ดีแน่หรือ, งานหรือสิ่งที่ตนกำลังทำอยู่ในบัดนี้ดีแน่หรือ จะสำเร็จ
ได้หรือ, ตายเสียเป็นสุขกว่าอยู่หรือ, ปัญหาเหล่านี้ล้วนแต่มีคมัวสลับไปหมด
เวลาหนึ่งเห็นอย่างหนึ่ง อีกเวลาหนึ่งเห็นอย่างหนึ่ง ดังนี้ท่านลองทายดูที
หรือว่า ความไม่สงบอันนั้นมันจะเผาผลาญผู้นั้นสักเพียงไร. เขาอาจสงสัยได้ว่า
ความดีนั้น เป็นสิ่งที่ดีแน่ละหรือ. ความชั่วนั้น เป็นสิ่งชั่วแน่ละหรือ เช่นนี้ได้
เรื่อยไปไม่สิ้นสุด กระทั่งการทำกรรม และการรับผลกรรมของตน ก็ล้วนแต่
เป็นปัญหาที่รบกวนความสงสัยไม่รู้จักหมดสิ้น เป็นความปั่นป่วนชนิดที่
อาจทำให้ไม่ได้รับความพอใจในการกิน การนอน การได้ลาภและการได้
อย่างอื่นๆ อย่างเต็มที หรือไม่ได้เลยก็ได้ ถ้าหากว่าความล่งเลนั้นๆ ได้รับ
สิ่งแวดล้อมกระตุ้นให้เป็นไปอย่างแรงกล้า. ความเป็นมนุษย์ของเราขาดผล
กำไรไป เพราะเหตุที่ไม่ได้รับผลอันควรจะได้รับ เพราะโทษอันนี้เอง.
เพราะฉะนั้น เมื่อใดเราอาจดับมันเสียได้ เป็นผลดีเกิดขึ้นตรงกันข้ามกับโทษ
เหล่านั้นทุกๆ ประการแล้ว ท่านทั้งหลายลองคำนวณดูทีหรือว่า มันมันจะ
เป็นความสงบเย็นแก่จิตใจนั้นสักเพียงไรเป็นสุขสักเพียงไร. โดยเฉพาะท่าน
ที่กำลังรับความยุ่งยากในใจเกี่ยวกับความรู้สึกชนิดนี้อยู่ในบัดนี้แล้ว ท่านจะ
ทราบดีกว่าใครๆ ว่าความสงบนั้นเป็นยาหอมชื่นใจกว่ายาหอมใดๆ จริง
หรือไม่.

๓. สัตว์พศปรามาส ความลุ่มหลงคล้ำมืดและวัตรให้กลายเป็นของผิดความหมายเดิม. ข้อนี้หมายถึงการที่เข้าใจผิดในสิ่งๆ หนึ่งจนถึงกับทำสิ่งนั้นซึ่งมีความมุ่งหมายเป็นอย่างหนึ่งให้กลายเป็นอย่างอื่นไปจนผิดความประสงค์เดิม ถึงกับทำสิ่งนั้นให้กลายเป็นของมีมลทินต่ำทรามไป. ทั้งนี้เนื่องมาจากความหลงไหลในสิ่งที่ลึกลับอัศจรรย์ที่เข้าใจไม่ได้มากกว่าที่จะนิยมชมชอบสิ่งที่เปิดเผยชัดเจนเข้าใจได้ เช่นศีลวัตรข้อปฏิบัติต่างๆ ในพระศาสนา ซึ่งที่แท้มีเพื่อการขุดเกลากิเลสหาความสงบสุข กลับยึดถือไปว่าเป็นเครื่องมือที่จะทำผู้นั้นให้กลายเป็นผู้วิเศษมีอำนาจกายสิทธิ์อย่างใดอย่างหนึ่งเหนือคนธรรมดา จนถึงกับปฏิบัติด้วยความลุ่มหลง ยังผลให้เกิดขึ้นคือการเสียดจริตก็มี นั่นเป็นผลของการลุ่มหลงคล้ำมืดทำให้กลายเป็นของสกปรกไป. หรือเช่นพระพุทธรูป ซึ่งสร้างขึ้นบูชาตามความมุ่งหมายเดิม ก็เพียงเพื่อเป็นอนุสาวรีย์เครื่องเตือนใจให้เกิดความระลึก และเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นต่อมา ความหลงอันเป็นสมบัติเดิมในใจของผู้นิยมของอัศจรรย์ ก็ทำพระพุทธรูปนั้นให้กลายเป็นของศักดิ์สิทธิ์ สำหรับอ้อนวอนขอสิ่งต่างๆ ตามที่ตนปรารถนา หรือตามแต่ที่ตนจะสมมติให้พระพุทธรูปนั้นๆ มีอานุภาพอย่างไร เช่นกลายเป็นพระเครื่องรางเป็นต้น. ความลุ่มหลงอันนี้นำความเสียหายมาให้อย่างใหญ่หลวง โดยไม่รู้สึกรู้สาคือนอกจากจะลุ่มหลงคล้ำมืดให้กลายเป็นของสกปรกไปแล้ว ยังทำให้มนุษย์ถอยหลังไกลไปจากความเป็นสัตว์ที่อยู่ในอำนาจแห่งเหตุผลมากเข้าเท่านั้น. การยึดถือสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้เป็นของศักดิ์สิทธิ์ด้วยอำนาจความซึบซาดของตนนั้น มีมาแล้วตั้งแต่สมัยมนุษย์ป่าเถื่อนและมีมากระทั่งถึงพระพุทธกาล. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติความรู้สึกรู้สาคืออันต่ำข้อนี้ ให้เป็นความโง่เขลาชนิดหนึ่งในบรรดาความโง่เขลาพวกตื้นๆ ที่พระอรหันต์บุคคลขั้นต้นที่สุด คือพระโสดาบันจะพึงละเสีย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนให้ถือเอาบุญ หรือความดีที่ตนกระทำนั่นเอง เป็นเครื่องราง สำหรับเป็นเครื่องอุ้มใจปลอบใจให้กล้าหาญซึ่งเป็นเครื่องราง

อันสูงและแท้จริง ไม่ต้องเอาความขลังเข้ามาช่วยก็เป็นเครื่องรางอันสูงและแท้จริง ไม่ต้องเอาความขลังเข้ามาช่วยก็เป็นเครื่องรางที่ทำหน้าที่ของมันจริงๆ. ธรรมะเป็นเครื่องรางได้ศักดิ์สิทธิ์กว่าสิ่งใดหมด ได้แก่ความเชื่อตัวเอง การเคารพตัวเอง ในการที่มีความคืออยู่ในตัวความสัจซื่อต่อหน้าที่ความรักชาติ เหล่านี้เป็นต้น เป็นธรรมะหรือองค์พระธรรมที่เป็นเครื่องรางอันแท้จริงซึ่งผู้มีจิตใจสูงพอสมควรจะมองเห็นได้โดยทั่วไป ไม่ต้องมีการปลุกเสกขึ้นวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นยึดถือ ซึ่งเป็นของอ่อนแอจนคลอเคลายยิ่งนัก. เมื่อยังไม่สามารถใช้ของจริงให้เป็นเครื่องรางจริงอยู่เพียงใดก็ยังเรียกว่าอริยชนหรืออารยชนไม่ได้อยู่เพียงนั้น, ยังไม่มีความจริงยังไม่มีความสงบ เพราะยังมีมัวต่อเหตุผล ต่อแนวทางที่จะนำไปสู่ขั้นสูงของจิตไม่รู้จักต้นกระแสที่จะไหลไปสู่ความทุกข์, หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นผู้มีการตั้งอยู่ในเหตุผลน้อยเกินไปจนนำอันตรายแก่สังคม คือชักจูงกันทำสิ่งที่น่าสงสารตัวเอง เป็นความไม่สงบชนิดที่ไม่รู้สึกตัวอย่างยิ่ง. พระอริยบุคคลแม่ขั้นต้นที่สุด คือพระโสดาบันย่อมละการลุ่มลุ่มคำพิศๆ ชนิดนี้ได้เด็ดขาด ไม่มีการถือที่พึ่งอันเท็จเทียม เช่นถือต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ วัตถุเครื่องรางที่ศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ, นอกจากเครื่องราง คือธรรมอย่างเดียว. ส่วนพระอริยบุคคลขั้นสูงคือพระอรหันต์นั้น พ้นจากการตายเสียแล้วด้วยอำนาจมตธรรมที่ท่านบรรลุ เป็นอันไม่มีปัญหายุ่งยากอันใดที่เกี่ยวกับความยึดถือหรือลุ่มลุ่มคำเลย. เมื่อใดพิจารณาเห็นความวุ่นวายอันเกิดจากความมืดบอดอันนี้เมื่อนั้นย่อมจะเห็นได้ว่า การละเสียได้ซึ่งสัจพตปรามาสนั้น จะเป็นความสงบเพียงใด และเป็นความสงบแจ่มใสชนิดที่คนธรรมดาอย่างไม่เคยรู้จักมาก่อนหรือไม่.

อนุสัย หรือ โทษที่เป็นตะกอนนอนขุ่นอยู่ในสันดานทั้งสามอย่างนี้เป็นสิ่งที่พระโสดาบันจะต้องละเด็ดขาดมาแล้ว ในขณะที่บรรลุถึงภูมิธรรมขั้นนั้น. ท่านได้พบรูนอรุณอันแจ่มใสของพระนิพพาน เป็นรุ่งอรุณที่แสดง

ว่า พระนิพพานจักตามมาเบื้องหลังโดยแน่แท้. ในบรรดาพระอริยบุคคลซึ่งมีอยู่ด้วยกันสี่พวกนั้น ท่านเป็นพวกแรก คือพวกที่แรกเริ่มอย่างลงสู่กระแสหรือเกลียวอันจะนำไปยังบรมสันติ หรือความสงบอย่างยิ่ง ที่เราสมมติให้เป็นอรรถาใหญ่ของสากลจักรวาลนั่นเอง.

ถ้าหากว่าท่านละอนุสัยสามประการนี้ได้แล้ว และยังสามารถทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงไปบางส่วนยิ่งกว่าที่จะละได้เพียงอนุสัยสามอย่างล้วนๆ แล้ว ท่านเป็นพระสกทาคามี คือพระอริยบุคคลประเภทที่สอง.

๔. กามราคะ ความยินดีในกาม, ข้อนี้หมายถึงความเยื่อใยในกามอันเป็นเชื้อที่มักเหลืออยู่ไม่ขาดสาย และละได้แสนยาก. พระอริยบุคคลประเภทที่หนึ่ง และประเภทที่สอง ละไม่ขาด, คงละได้เฉพาะส่วนที่ค่อนข้างหยาบ, การละส่วนที่ละเอียด หรือละได้ขาดเชื่อนั้น เป็นหน้าที่ของพระอริยบุคคลประเภทที่สาม. คำว่า กามหมายถึงความใคร่ หรือความยินดีในรสของอารมณ์ที่ตรงกับความใคร่ของจิต. ความใคร่ในทางกามจะหมายถึงเฉพาะที่ใคร่กำหนดปฏิบัติหลงใหลอย่างเดียวก็น่าไม่ แต่หมายครอบคลุมไปถึงความใคร่ที่เป็นไปตามธรรมชาติล้วนๆ เช่นความใคร่ของสัญชาตญาณแห่งการสืบพันธุ์ เป็นต้น ซึ่งมีได้กระทั่งแม้แต่พวกพืช. สำหรับมนุษย์เรา ความใคร่อย่างหลงใหลนั้น พระอริยบุคคลชั้นแรกก็ละได้, แต่ความใคร่ที่เป็นอย่างธรรมชาตินั้น ท่านจัดเป็นชั้นที่พระอริยบุคคลประเภทที่สามจะพึงละ, คือพระอนาคามี. อันกามราคะนั้น เมื่อคุณรู้ขึ้นมาแล้วยอมทำความไม่สงบทั้งแก่ตนและผู้อื่นเพียงไร ใครก็ทราบอยู่แล้ว, ฉะนั้นยอมเป็นอันทราบได้ด้วยในตัวเองว่า ถ้าหากความรู้สึกอันแรงร้อนยากที่จะข่มนี้ ได้รำดับดับสนิทลงไปโดยไม่มีการฝืนหรือต้องทน มันจะเป็นความสงบและการพักผ่อนเพียงใด.

๕. **ปฏิฆะ** ความหงุดหงิดคับแคบใจ, หมายถึงความรู้สึกจำพวกความโกรธ หรือความไม่พอใจ ที่ยังเหลืออยู่ พอทำให้รู้สึกอึดอัดบ้าง. ชนิดที่เป็นอย่างรุนแรงอันเรียกว่าโทสะนั้น ละเอียดแล้วแต่ขั้นตื้นๆ เหลืออยู่เพียงเป็นเชือกงุ่นๆ ซึ่งจะต้องละในขั้นนี้และเป็นสิ่งที่ละแสนยากเหมือนกัน. ปฏิฆะ อาจมีอยู่ในภายในไม่มีใครทราบ, หรือแม้แต่ตัวเอง บางทีก็ไม่ทราบว่านี่อะไรมันเหลืออยู่ เป็นความรำคาญ. ถ้าหากว่าหมดเกลี้ยงเกลามาจากจิตจะเป็นความบริสุทธิ์ผุดผ่องเพียงไรนั้น เป็นของที่พอหยั่งทราบได้แล้วด้วยกัน.

อนุสัยที่สี่ ที่ห้า สองอย่างนี้ ละขาดไปได้ในพระอรหันต์บุคคลประเภทที่สามคือ พระอนาคามี เพิ่มจากที่เคยละมาแล้วในพระอรหันต์บุคคลประเภทอื่นๆ.

๖. **รูปราคะ** ความยินดีพอใจในความสงบชนิดที่มีรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่ตั้ง. ข้อนี้บางทีจะเข้าใจยากสำหรับคนธรรมดาทั่วไป แต่ก็มีทางที่จะเข้าใจได้ คือพระอรหันต์ผู้มีจิตใจสูงไม่กำหนดยินดีในกามคุณได้อีกต่อไปนั้น ก็มีสิ่งอื่นที่ทำให้ท่านพอใจได้เหมือนกัน ข้อนั้นได้แก่สิ่งที่สูงกว่ากามคุณขึ้นไป คือรสของความสุขอันเกิดจากฉันททั้งหลาย. รสของความสงบจากกาม แห้งสนิทจากกามนั้น ก็เป็นรสที่ทำให้ความสุขชนิดที่อาจติดอกติดใจได้สำหรับท่านที่มีใจสูงเห็นปานนั้น คือท่านอาจยินดีในรสของรูปฌานนั้นจนหลงติดได้เท่ากับที่คนธรรมดาหลงติดในกาม. จิตที่สูงเห็นปานนี้ก็ยังมีใจถึงที่สุดของคุณธรรมฝ่ายสูง ยังจะต้องก้าวหน้าต่อไป เพราะว่ารสของสมาธินั้น ก็ยังเป็นของไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ถ้าหลงติดก็ก้าวไปไม่ได้ จึงต้องละเสีย. แต่ขอให้คำนวณดูว่าเพียงแต่สงบจากกาม เราท่านก็ว่าสงบอย่างยิ่งอยู่แล้ว บัดนี้ท่านยังถือว่ามันเป็นของหยาบยังทำความวุ่นวายให้ได้ ต้องก้าวหน้าต่อไปอีกเช่นนี้แล้ว ครั้นละได้อีกขั้นหนึ่ง ดังนี้มันจะเป็นความสงบที่ประณีตสักเพียงไร.

๑. **อรุปราคะ** ความยินดีหรือความพอใจในความสงบชนิดที่มีรูปธรรมเป็นที่ตั้ง. ข้อนี้สูงขึ้นมาจากข้อที่แล้วมา แต่ว่าเป็นทำนองเดียวกันมาก. คือเมื่อท่านละความคิดในรูปฌานได้แล้ว ไปติดใจในอรุปราคะ ซึ่งเป็นของประณีตสุขุมกว่าขึ้นไปอีก จึงเป็นสิ่งที่ต้องละเสียด้วยคุณกัน ซึ่งทำให้เห็นได้ว่าเมื่อละได้แล้ว ย่อมเป็นความสงบยิ่งขึ้นไปอีกเพียงไร การที่ท่านใช้นามศัพท์ว่า ราคะ กัปรสของฌานเช่นนี้ อาจทำให้มีผู้เข้าใจผิดไปบ้างก็ได้ ว่าเป็นความกำหนดอย่างราคะที่พูดถึงกันอยู่ทั่วไป. ราคะในที่นี้ หมายถึงแต่เพียงความคิดอกคิดใจ หรือใจย่อมติดอยู่ในสิ่งนั้น คือรสของฌาน เท่านั้น.

๒. **มานะ** ความสำคัญตนและคนอื่นว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ จนถึงกับให้เกิดการเปรียบเทียบขึ้นว่า เลวกว่ากัน เสมอกัน หรือดีกว่ากัน, แล้วเกิดความรู้สึกบางอย่างสืบไปอีกนี้เรียกว่ามานะ. ความหมายเช่นนี้ก็กว้างกว่าที่หมายแต่เพียงว่าคือกระด้าง, ซึ่งความคือกระด้างนั้นก็เป็มนานะชนิดหนึ่งซึ่งเกิดมาแต่ความรู้สึกว่า เราเลวกว่าเขา เสมอเขา หรือดีกว่าเขา อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ มานะนั้นอาจมีรูปเป็นความกระด้าง, ความน้อยใจเสียใจ, หรืออย่างอื่นๆ ก็ได้อีกหลายประการ ล้วนแต่ทำความวุ่นวายให้เกิดขึ้นทั้งแก่ตนและผู้อื่น, ที่เป็นอย่างละเอียดที่สุด ไม่แสดงออกมาถึงภายนอกให้ผู้อื่นรู้ก็ยังเป็นความหนักแก่ตัวเอง ที่ตนจะแบกความรู้สึกที่เป็นการจัดตัวเองให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งไว้แล้วภูมิใจหรือน้อยใจก็ตาม หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นห่วงความเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ของตัว ถ้าละได้อีก ลองคำนวณดูทีหรือว่ามันจะสงบเงียบเย็นสนิทมากขึ้นอีกสักเพียงไร.

๓. **อุทัจจะ** เชื่อของความรู้สึกที่ทำให้เกิดความตื่นเต็นสนใจ หรือคิดเพลินไปในเรื่องราวหรือในอารมณ์บางอย่าง ที่ก่อให้เกิดความตื่นเต็นหรือฟุ้งซ่าน. การตื่นเต็นหรือฟุ้งซ่านในผลของงานหรือในความดีที่ตนทำสำเร็จ หรือเรื่องอันน่าตื่นเต็นอย่างอื่นย่อมเป็นสิ่งที่ยากจะห้าม, ในบางคราวทั้งที่เราไม่อยากจะคิดต่อไป มันยังหยุดคิดไม่ได้หลับแล้วก็ยังอดฝันถึงไม่ได้

เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมทำให้ความวุ่นวายให้เป็นธรรมดา แม้จะเป็นความวุ่นวายที่ประณีต แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่จะมีคู่กัน. ถ้ายังมีก็ไม่ใช่ความสงบจริง จึงเป็นสิ่งที่ต้องละเสีย.

๑๐. **อวิชา** ความเขลาที่เป็นเชื่อนอนในสันดาน เป็นเหตุให้ไม่รู้สิ่งควรรู้ หรือให้รู้ผิดตรงข้ามกับที่ควรจะรู้ ทำให้เกิดอาการที่เรียกว่าเส้นผมบังภูเขา หรือแสงสว่างบังลูกตา มองไม่เห็นสิ่งที่ควรจะเห็น, โดยเฉพาะหมายถึงความไม่รู้ทุกข์ และ ความดับทุกข์อันเด็ดขาด และที่สำคัญที่สุดนั้นก็คือ ความไม่รู้ตัวเดี๋ยวนี้เอง เป็นมูลเหตุให้เกิดความเห็นผิดอย่างอื่นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นด้วย จึงเป็นเสมือนรากเหง้าของกิเลสอื่นๆ ทั้งสิ้น. เมื่อทำลายอวิชาได้แล้ว กิเลสอื่นย่อมเป็นว่าถูกทำลายแล้วด้วย แต่เมื่อกิเลสอื่นถูกทำลายอวิชาอาจยังไม่ถูกทำลายก็ได้. เช่นเดียวกับการทำลายต้นไม้ ถ้าเพียงแต่ใบหรือกิ่งถูกทำลายรากเหง้าอาจไม่ถูกทำลายและยังไม่ตายก็ได้. ถ้ารากเหง้าถูกทำลาย แม้ใบกิ่งไม่ถูกทำลายมันก็จะพลอยตายไปด้วยกันหมด. เพราะฉะนั้นย่อมเห็นได้ว่า การทำลายอวิชาได้เด็ดขาดนั้น เป็นการทำลายกิเลสได้อย่างหมดจดสิ้นเชิงเพียงไรและจะเกิดความสงบขั้นสูงสุดไม่มีความสงบอันใดสูงไปกว่านี้แล้วเพียงไร.

เมื่อท่านทั้งหลายใคร่ครวญดูถึง อนุสัยแต่ละอย่างทั้ง ๑๐ อย่างตามที่จะกล่าวมาแล้ว ซึ่งการอบรมปัญญาให้แก่กล้าแล้วตัดเสียได้เช่นนี้ย่อมจะเห็นได้แล้วว่า **ปัญญาเป็นเครื่องปราบปรามอันเด็ดขาด. รองจากปัญญาลงไปก็คือสมาธิ. รองจากสมาธิลงไปก็คือศีล. ศีลเปรียบเหมือนเครื่องกลบเกลื่อน, สมาธิเหมือนเครื่องข่ม, และปัญญาคือเครื่องตัดรากเด็ดขาด. ตัวอย่างเช่นในการปราบวัชพืช เช่นหญ้าคาอันรกร้างและเป็นโทษแก่สวน, อาจมีวิธีปราบที่หนักเบาต่างกันเป็นชั้นๆ ก็ได้ เช่นวิธีที่เบาที่สุดก็ได้แก่การถากถาง มันจะราบเตียนไปชั่วคราว รากที่ยังเหลืออยู่ภายใต้**

จะงอกขึ้นมาอีกในไม่ช้าถ้าไม่ตากวางซ้ำอีกอยู่เรื่อยๆ นี่พอเปรียบกันได้กับความสงบที่ได้รับในขั้นศีล. วิธีที่สองได้แก่การเอาแผ่นหินหรือกระดานทับไว้ มันจะราบเตียนไปชั่วที่แผ่นหินนั้นยังคงอยู่ดูเรียบร้อยเพราะมีแผ่นหินปูก็จริง แต่เมื่อยกของทับนั้นขึ้นเสีย ไม่ช้ามันจะกลับงอกขึ้นมาอีกและต้องกดทับลงไปอีก. นี่พอจะเปรียบกันได้กับความสงบที่ได้รับในขั้นสมาธิ. ส่วนวิธีปราบอันสุดท้ายนั้นก็คือ การขูดรากของมันขึ้นมาแล้วสุ่มไฟเผาให้เป็นขี้เถ้า ละลายลงในแม่น้ำให้สูญเสียไป ก็จะหมดจดเด็ดขาด และเป็นครั้งสุดท้ายจริงๆ. นี่เปรียบกันได้กับการปราบและได้รับความสงบในขั้นปัญญาที่ถึงที่สุด.

ด้วยเหตุผลและอุทาหรณ์ดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ เราพอจะจับใจความสำคัญได้ว่าถ้าความสงบที่เกิดขึ้นเป็นความสงบชั้นสูง ความสุขหรือความพอใจก็จะเป็นชั้นสูงซึ่งเป็นคนละชั้นกับความพอใจของคนธรรมดาหรือคนธรรมดาอาจไม่พอใจก็ได้. แต่ยังมีความสงบชั้นต่ำที่พอเหมาะกับภูมิแห่งจิตใจ หรือต่ำลงไปกระทั่งถึงความสงบชั้นเทียมกล่าวคือความสงบชนิดที่ต้องชวนหาหาสิ่งสนองความอยากมาป้อนให้ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น. แต่ถึงกระนั้นก็ดี เรื่อย่อมพบใจความอันน่าอัศจรรย์อยู่นั่นเอง คือว่า ความสุขหรือความพอใจที่เกิดมาจากสิ่งอื่นนอกจากความสงบนั้น ย่อมไม่มี, เป็นสิ่งที่น่าศึกษา น่าพิจารณาอย่างยิ่งนัก.

แต่ตามนัยแห่งพุทธปรัชญานั้น ยังมีอรรถที่ลึกซึ้งเป็นรสอร่อยแก่การศึกษาและความรู้แจ้งยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก คือความจริงที่เราจะได้พิจารณากันต่อไปอีกชั้นหนึ่งว่า สิ่งที่เราเรียกกันว่าความสุขนั้นมันเป็นของไม่มีตัวจริง เป็นคำที่สมมติขึ้น ไม่ว่าจะเป็ความสุขแท้หรือสุขเทียมคือสุขเกิดแต่โลกียารมณ์ หรือสุขเกิดแต่ธรรมก็ตาม. ตามความเป็นจริงนั้นมีแต่ความทุกข์ที่โพล่งขึ้น กับความสงบลงๆ ของความทุกข์นั้นๆ เท่านั้น พระองค์จึง

ทรงแสดงเปิดเผยแก่โลก เพียงแต่ความทุกข์ กับความดับของทุกข์ เช่นทรง
 แสดงไว้ในรูปแห่งอริยสัจสี่ประการ ซึ่งมีแต่ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความ
 ดับทุกข์, และทางที่จะเข้าถึงความดับทุกข์นั้น. ไม่มีที่ทรงเอ่ยถึงความสุข
 เว้นแต่ในที่ซึ่งทรงแสดงด้วยโลกียโวหารตามภาษาชาวโลก ซึ่งจะให้ง่ายแก่
 การฟังของชาวโลก หรือเมื่อพูดกันด้วยสำนวนธรรมดาเช่นที่ว่า นิพพาน
 ประณี สุข นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้เป็นต้นเท่านั้น. ภาษาของมนุษย์ที่
 เรียกสิ่งที่ตนชอบว่าความสุข เลยมักมีคำๆ นี้ที่เข้าใจกันคืออยู่แล้ว และเป็นคำคู่
 กันกับคำว่าทุกข์. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้ความจริงโดยเฉพาะมี
 เพียงอันเดียวโดดคือ **ที่สุดของทุกข์** ซึ่งหมายความว่า ทุกข์ ทั้งมวลจะต้องดับ
 ลงที่นั่น จึงมีโวหารพูดที่พระองค์จะต้องทรงใช้ถึงสองชนิด คือ โลกียโวหาร
 เรียกที่สุดทุกข์นั้นว่า ความสุข ดังที่มีตรัสถึงโดยทั่วไป, และโลกุตตรโวหาร
 เช่นที่ทรงใช้แสดงอริยสัจ หรือปฏิจจนูปบาทเป็นต้น ซึ่งไม่มีเอ่ยถึงคำว่า
 สุขเลย เมื่อพูดถึงที่สุดเด็ดขาดของทุกข์แล้ว ก็หมดสิ้นกันเพียงแค่นั้นซึ่งเป็น
 โวหารอย่างปรัชญา หรือวิทยาศาสตร์. ถ้าเราเข้าใจความจริงในข้อนี้ดี เราก็
 จะรู้จักสิ่งที่เราหลงเรียกกันว่าความสุขนั้นได้ดียิ่งขึ้น และทราบชัดว่าพระ
 พุทธองค์ได้ทรงค้นพบหรือได้ตรัสรู้อะไรกันโดยชัดเจน และเราจะทราบได้
 อีกอย่างหนึ่งด้วยว่า ของคู่ๆ คือสุขทุกข์, ดีชั่ว, เย็นร้อน ฯลฯ เหล่านี้ มีอยู่แต่
 ในโลกียโวหาร คือภาษาโลกเท่านั้น, ไม่มีโลกุตตรโวหาร. ตัวอย่างเช่น การ
 แสดงปฏิจจนูปบาท เราจะเห็นได้ว่า ทรงแสดงเรื่องทุกข์อย่างเดียว แสดง
 ว่าทุกข์มีขึ้นและมากขึ้นๆ ไปได้อย่างไร แล้วทุกข์นั้นน้อยลงๆ จนถึงที่สุดทุกข์
 ไปได้อย่างไร. และเมื่อทรงชักชวนใครมาประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนา
 นี้ พระองค์ย่อมตรัสว่า **“มาประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์กันเถิด”**
 ดังนี้เป็นต้น. ไม่มีการเอ่ยถึงความสุข ซึ่งเป็นสิ่งที่สมมติขึ้นเลย. คำว่าสุขๆ
 เป็นของสมมติ ทั้งๆ ที่มันเป็นที่ยึดกันมากที่สุดในหมู่มนุษย์และกล่าวขวัญ

ถึงกันมากที่สุดกว่าคำใดๆ อย่างไรนั้น เราจะได้พิจารณากันต่อไปอย่างละเอียด

“สุข”เป็นสิ่งที่สมมติ คำว่าสุข เป็นคำที่สมมติให้แก่สิ่งที่ไม่มีตัวจริง สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในเมื่อมองดูตามแง่ของพุทธศาสนา.

ในขั้นต้นนี้ แม้เราจะมองดูกันด้วยแง่ของวิทยาศาสตร์ หรือหลักของเหตุผลทั่วไปเราก็คงพบว่าคำว่าสุขนั้นเป็นคำสมมติเหมือนกัน. ถ้าเราจะมองหาตัวอย่างที่ง่ายๆ ที่สุดเสียก่อน เพื่อเป็นเครื่องช่วยความเข้าใจ เราจะหาได้จากแง่มองของวิทยาศาสตร์นั่นเอง. เช่นวิทยาศาสตร์ก็พูดได้แต่ว่าร้อนเท่านั้นเท่านั้น แต่ไม่อาจพูดว่าเย็นเท่านั้นเท่านั้น พร้อมไปด้วยกันทั้งสองอย่าง. เมื่อพูดว่าร้อน ๑๐๐ องศา(เซ็นติเกรด) ย่อมหมายถึงร้อนจนทนไม่ไหว และเป็นการเผาไหม้อยู่แล้ว, เมื่อพูดว่าร้อน ๑๐ องศา ย่อมหมายถึงเย็นจนแทบทนไม่ไหว, หรือเมื่อพูดว่า ๐ องศา ย่อมหมายถึงเกินกว่าที่จะเย็นเสียแล้ว ดังนี้. ความจริงก็เพราะมีความร้อนอยู่มากหรือน้อยต่างกันนั่นเอง เช่นเมื่อมีความร้อน ๑๐ องศา ดังนี้ มนุษย์หนาวแทบตาย ทั้งที่ความร้อนมีอยู่ตั้ง ๑๐ องศา ก็เรียกว่าเย็น. แต่ว่าอาจมีสัตว์ชนิดอื่น ที่ไม่เห็นว่ายเย็นก็ได้, นั่นเป็นเพราะเราเอามาตรฐานความรู้สึกของมนุษย์เป็นเครื่องสมมติ จึงมีร้อนมีเย็นซึ่งตามความจริงควรจะมีอย่างเดียว เป็นแต่ว่ามันมากหรือน้อยเท่านั้น จึงจะเป็นคำพูดที่ถูกต้องตามความจริงหรือตายตัว และใช้ได้ทั่วไปไม่จำกัดเวลาและสถานที่ หรืออื่นๆ. นี้เราจะเห็นได้ชัดเจนอย่างหนึ่งแล้วว่า คำว่าเย็นๆ นั้น เราจะสมมติให้ที่ความร้อนซึ่งค่อยๆ ต่ำกว่า ๒๐ องศาลงมา (แต่ตอนนี้ใครอาจยังร้อนอยู่ก็ได้), เมื่อลดมาถึง ๑๐-๑๕ องศา จึงจะรู้ชัดว่าเย็นแล้วจริงๆ จนแทบทนไม่ไหว. เราสมมติคำว่าร้อน ให้ที่ความร้อน ๑๐๐ องศา คือร้อนจนเผาไหม้ได้แล้ว, ถ้าความร้อนทวีขึ้นไปจนถึง ๑๐๐๐ องศา เราอาจสมมติให้มันว่าร้อนที่สุด, แต่ถ้าถึงล้านองศา เช่นความร้อนที่ดวงอาทิตย์ ดังนี้ มนุษย์คงจะจนคำพูดที่จะเรียกมันว่าอะไรแน่. เราได้ความชัดอีกอย่าง

หนึ่งว่า การสมมตินั้น ยากที่จะเอาความจริงแน่นอน, ควรจะบัญญัติ (บัญญัติก็คล้ายสมมติเหมือนกันแต่ชัดเจนกว่า) เป็นความจริงที่แน่ชัดขึ้นไปกว่า. เพราะเหตุนี้เอง วิทยาศาสตร์จึงมีภาษาเฉพาะว่า ร้อนเท่านั้นเท่านั้น กระทั่งร้อนต่ำกว่า ๐ องศา. ไม่มีภาษาว่าเย็นเท่านั้นเท่านั้นให้คู่กัน.

แต่สำหรับในแง่ของพุทธปรัชญานั้น ยังมีความหมายที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น คือว่า สุขนั้นไม่มีเอาเสียจริงๆ เพราะถือว่าการที่ยังต้องเป็นสัตว์สังขารอยู่นั้น ยังเป็นความทุกข์อยู่ แม้มันจะเบาบางลงเท่าใดก็ยังเรียกว่าทุกข์เท่านั้นเท่านั้นอยู่นั่นเอง. เมื่อทุกข์หมดก็เรียกว่า “ที่สุดทุกข์” แล้วก็ไม่มีอะไรอีก. ส่วนสุขนั้น คือคำที่สมมติให้แก่อาการตอนต้นๆ ตอนใดตอนหนึ่งก็ตาม ตามความพอใจของผู้สมมติและอาจแตกต่างกันเป็นฟ้าและดินก็ได้ สำหรับสุขของคนหนึ่งกับของอีกคนหนึ่ง. เช่นคนหนึ่งกำลังเดือดร้อนหรือเห็นเป็นทุกข์อยู่ในเมื่อต้องทำอะไรชนิดแบกเกียรติยศ หรือเรียกว่าขายผ้าเอาหน้ารอด. แต่อีกคนหนึ่งอาจเห็นเป็นสุขไปก็ได้. ดังนั้นเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้องและชัดเจนหรืออย่างที่เราเรียกว่า ปรมัตตโวหารแล้ว ท่านจึงบัญญัติเอาที่ทุกข์และความลดลงของทุกข์ โดยลำดับๆ กว่าจะถึงทุกข์สูญคือที่สุดทุกข์. อาการต่างๆ ในระหว่างนั้น ใครจะสมมติว่าสุขหรืออะไร ก็แล้วแต่จะพอใจ นี้ย่อมเห็นได้ว่า ที่เราเรียกกันว่าสุขๆ นั้น หมายถึงความสงบของความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งจะเป็นอย่างแท้หรืออย่างเทียมก็ได้ ดังที่กล่าวมาข้างต้น. เมื่อหมดทุกข์ก็แปลว่าอยู่เหนือทุกข์ เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีการยึดถืออะไรว่าเป็นอะไร; เพราะการยึดถือว่าอย่างไรอยู่นั้น ยังเป็นของหนักยังไม่ใช่ที่สุดทุกข์ยังเป็นทุกข์ชนิดหนึ่งเหมือนกันแม้ว่าจะมองเห็นยากเพียงใดก็ตาม.

อีกประการหนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงสิ่งที่เรียกว่าสุขๆ ของคนเราแล้ว นอกจากจะพบว่ามันได้แก่ความที่ทุกข์สงบไปตามส่วนแล้วยังพบต่อไปว่า การที่จะเกิดสุขขึ้นมาได้นั้นมันต้องมีทุกข์มาให้เป็นพื้นฐานเสียก่อน สำหรับ

จะได้คู่ขึ้นเป็นความไม่สงบ เช่นความอยากได้เป็นต้น และแล้วเมื่อสิ่งที่คุณนั้นสงบไปอย่างเด็ดขาดหรือไม่เด็ดขาดก็ตาม อาการที่คนเราสมมติชื่อให้ว่าความสุขก็เกิดขึ้น. เช่นถ้าไม่มีอะไรยั่วให้เกิดความรักหรือความอยากเสียก่อน การได้สมรักหรือสมอยากก็มีไม่ได้ ความสุขเพราะสิ่งนั้นเลยมีไม่ได้ คุณเป็นของหลอกลวงเต็มที่อยู่แล้ว. หรือถ้าพิจารณาจากข้อที่ว่า สิ่งที่เราหลงเรียกกันว่าความสุขนั้น ที่แท้คือการถ่วงให้สมดุลกับความทุกข์ หรือคือความหลงไหลของเราในการที่สร้างภาพพร่อง หรือความเอียงเอนไปทางหนึ่งทางใดเอาเอง สำหรับจะได้หลอกตัวเองว่าสุขๆ ในเมื่อได้สิ่งนั้นมาถ่วงให้แก้ตัวหาของตัว ดังนี้แล้วเราจะเห็นได้ว่าสุขนั้นก็คือการหลอกตัวเองเท่านั้น.

ข้อที่ว่าต้องมีทุกข์มาเป็นพื้นฐาน สำหรับให้คนเราหาความสุขหรือทำนาหาความสุขบนความทุกข์นั้น เป็นของที่เห็นได้ทั่วไป. มติของคริสตัง ก็ถือว่ามีบาปดั้งเดิม (Original Sin) ของมนุษย์โดยไม่ต้องมีการสืบสวน หรือสืบสวนไม่ได้ ว่ามันมีมาแต่เมื่อไร และเพราะเหตุใด, โพล์ซันก็ให้มนุษย์มีบาปมาเต็มที แล้วทำความดีไถ่ถอนบาปหาความสุขโดยการทำตามคำสอนของพระเป็นเจ้า. แม้ในฝ่ายพุทธศาสนาเราก็ถือว่า ชาติ ชรามรณะ หรือทุกข์ทั้งสิ้นนี้ มีมาจากอวิชาและวิชานั้นมีได้ด้วยวิชาเองนั่นเอง ซึ่งเป็นการยอมรับรองว่า เป็นบาปดั้งเดิมของชีวิตทุกๆ ชีวิตมาแล้วเหมือนกัน, โดยถือเสียว่า ถ้าไม่มีวิชาเป็นของปรุงแต่งแล้ว สัตว์ในโลกนี้มีขึ้นมาไม่ได้. ครั้นมีขึ้นมาแล้ว ก็มีบาปติดมาเสร็จแล้ว คือต้องเกิด แก่ เจ็บตาย และความทุกข์อย่างอื่น มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นของสำหรับเผาผลาญตัวเองมาพร้อมดังนี้. เรื่องไม่มีอะไรอื่นอีกนอกจากเป็นไปตามอำนาจของกิเลสต่างๆ ได้รับความคือความทุกข์ แล้วก็หาวิธีบำบัดไปตามที่จำเป็น หรือตามที่จะคิดออก. เมื่อบำบัดทุกข์สิ้นไปเท่าใด จะถือว่าสุขเกิดขึ้นมาอย่างไร

เพราะที่จริง เป็นแต่ทุกข์ส่วนมากน้อยลงไปบ้างเท่านั้น. เช่นเมื่ออุณหภูมิลดลงไป ๑๐ องศา จากร้อยองศาเราจะเรียกว่าเย็นเท่านั้นเท่านั้นไปทางไหนได้ นอกจากว่ามันร้อนน้อยลงเท่านั้น.

ข้อที่ความทุกข์อันมีอยู่ก่อนมาสงบไป เป็นเพียงการได้ลดโทษ ไม่ใช่การได้รางวัล มันจึงไม่ใช่ความสุขอยู่ในตัว เป็นเพียงความสุขที่โหวงโหวงโลกเรียกกัน และเป็นการที่ตกอยู่ภายใต้โมหะ คือความหลง. ตามทางธรรม เห็นว่าการยอมตนอยู่ภายใต้ความร่ำร้อนของความกำหนัดยินดีในอารมณ์ที่กำหนัดนั้นเป็นความทุกข์, แต่ตามความรู้สึกของสัตว์โลกที่ยังไม่รู้จักกิเลส อันนี้ ย่อมพอใจและเห็นเป็นความสุขไปเองความสุขจึงเกิดมีขึ้นในโลกได้ และมีคำนามสำหรับเรียกคำนี้ยิ่งกว่าความทุกข์เสียอีก. ความทุกข์เป็นของมีอยู่แท้แต่ไม่ค่อยมีใครเรียกหาหรือกล่าวขวัญถึงกันนัก คงเรียกร่องเฉพาะความสุขซึ่งไม่ใช่ของมีอยู่จริง เป็นเพียงมายาที่เข้าๆ ออกๆ ตามแต่ใครจะมีความคิดสูงต่ำ หรือตกอยู่ภายใต้อำนาจกิเลสมากน้อยเพียงใด. และด้วยเหตุที่ความสุขเป็นนามศัพท์ที่มีอิทธิพลเหนือจิตใจของสัตว์ มากกว่าคำว่าความทุกข์มากนัก จึงในการพูดกับชาวโลกเพื่อแนะนำข้อปฏิบัติธรรมให้ ก็ต้องพลอยใช้คำว่าความสุขไปตามด้วย แทนที่จะใช้ว่าความทุกข์ซึ่งน้อยลงไป, เพราะสัตว์นั้นๆ ไม่เคยนึกว่าตนมีทุกข์อยู่ในตนเป็นพื้นฐาน สำหรับได้ถอนออกไปเสีย มิหนำซ้ำยังสำคัญว่าตนกำลังจะมีสุข, โดยที่จิตใจในขณะนั้นก็เพ่งมองอยู่ที่ความทุกข์อันน้อยลงไปนั่นเอง. สิ่งๆ เดียวกันกลับให้ชื่อต่างกัน ทั้งนี้ก็เพราะความรู้จักสิ่งนั้นคนละแง่คนละมุม.

เมื่อสิ่งที่เราหลงเรียกกันว่า ความสุขๆ นั้น เป็นเพียงความกลมกลื่อน หรืออย่างดีที่สุดก็เป็นการได้โทษบาปของตัวเอง ดังนี้แล้ว สุขนั้นก็ย่อมไม่มีจริง. และที่เห็นว่ามีอยู่นั้น ก็เป็นเพียงมายา คือต้องมีความทุกข์อันร้ายกาจมาเป็นพื้นฐานหรือต้นทุนเสียก่อนจึงค่อยทำการปลดเปลื้องมันออก

แล้วเรียกส่วนที่ปลดปล่อยออกได้บ้างนั้นว่าเป็นรางวัล หรือความสุขที่ตนได้รับ เป็นกำไรของชีวิตซึ่งถ้าพิจารณาให้ดีแล้ว ตนจะรู้สึกเวทนาสงสารตัวเองเป็นที่ยิ่ง. เรื่องมันคล้ายกับว่าเราจะต้องเนียนขาของเราเองให้เป็นแผลเสียก่อนเพื่อจะได้รักษาแผลนั้น แล้วจิตใจมีความสุขที่เราหายจากแผล มีโชคดีมาก. ความไพเราะของคนตรีและความงามของศิลปะต่างๆ นั้น ไม่มีความต้องการในจิตใจของคนธรรมดา ที่ยังไม่มีแผลของความอยากอันเกิดขึ้น เพราะไปลงทุนศึกษาว่า คนตรีหรือศิลปะต่างๆ มีความไพเราะและความงามอย่างไร. ชาวไร่ชาวนาที่ไร้แผลอันนี้ ถูกหาว่าเป็นคนป่าเถื่อนยังไม่เจริญ ซึ่งที่จริงนั้นเขาเป็นเพียงผู้ที่ไม่ต้องรักษาแผลที่เขาจะเนียนทำมันขึ้นเองเท่านั้น. ก็เมื่อความสุขนั้น เป็นเพียงรางวัลที่ได้รับจากการที่ตนหลงทำตนให้เป็นแผล แล้วรักษาเอาเอง และรางวัลนั้นก็คือการที่ตนได้หายอย่างเก่านั้นเอง ดังนี้แล้ว จะเห็นเป็นอย่างอื่นไปอย่างไรได้ว่า สุขนั้นไม่ใช่ของสมมติ หรือเป็นเพียงคำพูดของสัตว์โลกที่ยังมีตัณหาอุปาทาน. และคำนี้เป็นโวหารพูดตายตัวของโลก จนกระทั่งแม้ท่านผู้พ้นจากสมมติแล้วก็ต้องพลอยผสมโรงใช้คำๆ นี้ด้วย ในเมื่อจะพูดกับชาวโลกหรือพูดตามภาษาโลก เพราะว่าภาษาของชาวโลกนั้น ไม่มีคำที่ตั้งไว้สำหรับเรียกสิ่งที่ไม่เคยมีในโลก หรือที่พ้นวิสัยโลก.

หลักของพุทธศาสนามีอยู่อย่างชัดเจนแล้วว่า “ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป, นอกจากทุกข์แล้ว (ในโลกนี้) หามีอะไรเกิดขึ้น และดับไปไม่”^๑ โลกุตตรโวหารเช่นนี้ อาจะฟังยากสำหรับผู้ที่กำลังมัวแต่จะเนียนแผลขึ้นรักษาเองโดยไม่รู้สึกรู้สีก้าว. ขณะที่ทำตัวเองให้เป็นแผลตนไม่รู้สึกรู้สึก เช่นขณะที่ตนเองอุตริไปยึดถือตามเขาว่า นั่นคือความงามความไพเราะของศิลปะชั้นสูง, หรือที่ปล่อยให้ตนหลงไปกำหนดรักด้วยความ

๑. สกถ. ตี. ไตร. ถ. ๑๕/๑๑๕/๕๕๔

ยึดถือแน่นแฟ้นในสิ่งที่ตนรัก. แต่ข้อนี้จะโทษใครไม่ถนัด หรือจะตีว่าเป็นความผิดของผู้ตัวเองก็ไม่ถนัด นอกจากจะปล่อยให้บาปกรรมดั้งเดิมของมนุษย์ ที่ได้เกิดขึ้นมาวิชาปรุงแต่ง. เพราะมีวิชาเป็นแดนเกิดนั่นเอง จึงไม่รู้สึกละเมื่อนอนตนให้เป็นผลทุกครั้งไป. ในเรื่องใหญ่หรือเรื่องสำคัญที่สุดอันถึงกับจะต้องใช้ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเครื่องรักษาผลก็เป็นเช่นเดียวกัน คือวิชาของผู้ใช้นั่นเอง ที่ทำทุกซ์โทษต่างๆ ให้เกิดขึ้นจนกว่าผู้ใช้นั้นจะรู้สึกได้ว่า ผู้ที่คลอตนมานั่นเอง คือข้าศึกของตน และให้ทำลายมัน (อวิชาผู้คลอ)เสีย ซึ่งเมื่อท่านจะพูดให้เป็นคำลึกซึ้งกินใจ ท่านกล่าวว่า “ให้หมาบิดามารดาของตนเสีย” หรือที่ข้าพเจ้าจะพูดในที่นี้ว่า “ให้หัดมือที่เนียนแผลให้แก่ตนเองนั่นเองเสีย” เมื่อ “หัดมือที่จะเนียนแผลให้แก่ตนเอง” เสียได้แล้วก็จะไม่มีความวุ่นวายใดๆ เกิดขึ้นอีกต่อไป และถึงที่สุดทุกซ์กันเพียงนั้น เพราะว่าการ “หัดมือ” ได้นั้นก็คือทำลายอวิชาซึ่งเป็นรากเหง้าของสิ่งทั้งปวง ที่เป็นเหตุให้เกิดทุกซ์เสียได้เด็ดขาดนั่นเอง. เท่าที่กล่าว ย่อมเห็นได้อีกชั้นหนึ่งว่า สุขนั้นๆ เป็นของที่หลงสมมติกันขึ้นเพราะความเข้าใจผิด หรือโดยเจาจะจง ก็เพราะอำนาจอวิชา ซึ่งในขณะนั้นได้เป็นผู้สร้างและครอบครองอยู่ตลอดเวลาที่เรายังไม่รู้จักมันและทำลายมันเสียได้. นับเป็นข้อที่น่าประหลาดอยู่.

และยังมีข้อที่น่าประหลาดไปกว่านั้นอีกประการหนึ่ง คือข้อที่ว่าแม้สุขนั้นจะเป็นเพียงของที่สมมติขึ้น ยิ่งกว่านั้นยังเป็นการสมมติผิดที่ที่ควรสมมติอีกด้วย เช่นความสุขที่เกิดจากได้อะไรสมปรารถนา แทนที่จะกล่าวว่าการได้สมปรารถนาเป็นความสุข, กลับไปกล่าวว่า วัตถุที่ได้นั้นเป็นความสุข, ซึ่งจะได้พิจารณากันสืบไป.

ความสุขที่สมมตินั้นสมมติผิดที่. ที่เห็นว่าสมมติผิดที่ได้ชัดๆ นั้น เช่นเมื่อพูดว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”

ข้อนี้ใครๆ ย่อมเห็นได้แล้วว่านิพพานนั้นอยู่เหนือการเป็นสุขหรือเป็นทุกข์. จิตที่ได้ประสบนิพพานต่างหากเป็นตัวได้รับความสุข. การที่จิตได้ความรู้สึกอย่างหนึ่งในเมื่อประสบกับนิพพานต่างหากเป็นการได้สุขของจิต. และตัวความรู้สึกหรือรสที่ได้จากการประสบกับนิพพานนั่นเอง คือตัวความสุข, หาใช่ตัวนิพพานไม่. เพื่อให้เข้าใจความข้อนี้ได้ง่ายๆ เราควรเปรียบเทียบกับโวหารสามัญที่เรามักพูดกันอยู่ทั่วไปๆ เช่นคำพูดที่ว่า “กรุงเทพฯสนุก” ดังนี้ เราย่อมเห็นได้ว่า สมมติความสนุกนั้นผิดที่เสียแล้ว. จริงจิตที่พอใจในกรุงเทพฯต่างหากที่รู้สึกสนุก ความรู้สึกของจิตที่พอใจต่างหากเป็นความสนุก. กรุงเทพฯเป็นเพียงที่ที่ให้เกิดความสนุกแก่จิตของผู้ที่พอใจเท่านั้น. กรุงเทพฯอาจเป็นทุกข์ หรือยัดเยียดสกปรกสำหรับอีกคนหนึ่งก็ได้ ซึ่งถ้าให้ถูกต้องจริงแล้ว ย่อมกล่าวไม่ได้เลยว่าตัวกรุงเทพฯนั้นสนุกหรือไม่สนุก. ความสนุกอยู่ที่จิตของคนที่พอใจต่างหาก แต่โวหารพูดของชาวโลกย่อมโยกไปได้ ตามอำนาจของความที่มัวแต่จะหลงผลิตผลิตไปจนมองไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง เลยเกิดการสมมติผิดที่ขึ้นในโวหารของโลกและกลายเป็นของธรรมดาไป. เมื่อไม่พิจารณาโดยแยกคายก็ไม่เป็นของสำคัญ. แต่สำหรับการถอนตัวออกจากทุกข์หรือทำความสงบนั้น ย่อมต้องอาศัยการพิจารณาโดยแยกคายอยู่ไม่น้อย จึงควรฝึกหัดพิจารณาอย่างละเอียดไว้บ้าง. ในอุททาหรณ์ของคำว่า กรุงเทพฯสนุก เราย่อมเห็นการสมมติผิดที่ฉันทใดในข้อว่า พระนิพพานเป็นสุข ก็เป็นการสมมติผิดที่ฉันทนั้น. ทั้งนั้นทั้งนี้ ก็เพราะเหตุที่สุขเป็นของไม่มีจริง มีเพียงที่สมมติให้แก่ความสงบของความทุกข์เป็นขั้นๆ ไปเท่านั้น.

เมื่อสิ่งใดเป็นของสมมติไม่มีตัวจริงแล้ว การสมมติผิดที่ก็เป็นของธรรมดาของสิ่งที่สมมติทั้งหลายไปด้วย. เมื่อใดเห็นประจักษ์ในความจริงข้อนี้แล้ว ก็จะไม่มีการยึดถือ. เช่นแทนที่จะยึดถือว่าศีลเป็นสุข ก็จะเห็นตามที่เป็นจริง ว่าศีลเป็นเครื่องให้เกิดความสงบจากโทษทางกายและวาจา และเรา

เรียกรสที่ได้รับความสงบนั้นว่า ความสุขซึ่งเป็นการสมมติให้แก่การที่ความทุกข์มาน้อยลงก็คือดับไปส่วนหนึ่งๆ. แทนที่จะยึดถือว่าสมาธิเป็นสุขก็จะเห็นตามที่เป็นจริงว่า สมาธิเป็นเพียงเครื่องมือให้เกิดความสงบทางจิต และเราเรียกรสที่ได้รับความสงบนั้นว่าความสุข, ซึ่งเป็นคำที่สมมติให้แก่การที่ความทุกข์ได้ดับน้อยลงไปอีกส่วนหนึ่งอีก, แทนที่จะยึดปัญญาหรือวิปัสสนาว่าเป็นความสุข จะเห็นตามที่เป็นจริงว่าเป็นเพียงเครื่องมือที่ตัดรากเชื้อกิเลส ที่นอนนิ่งอยู่ในสันดานให้ขาดสูญไม่มีวันที่จะกำเริบขึ้นอีกต่อไป และได้รับความสงบอย่างเด็ดขาด และเราเรียกรสที่จิตได้รับความสงบอันนี้ ว่าเป็น **ความสุขอย่างยิ่ง** ซึ่งเป็นคำที่สมมติให้แก่ที่สุดจบของความทุกข์นั่นเอง. ทั้งหมดนี้เป็นไปในฝ่ายที่เป็นความสงบแท้ หรือเมื่อกล่าวโดยสมมติก็คือ สุขแท้.

ส่วนในฝ่ายความสงบเทียมหรือสุขเทียมนั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน. เช่นแทนที่จะยึดถือว่า ลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นความสุขก็จะเห็นตามที่เป็นจริงว่า มันเป็นเรื่องที่สนองความอยากของผู้อยากได้เพื่อให้ความอยากนั้นๆ ระงับสงบไปเป็นครั้งคราวเท่านั้น และเราเรียกความไม่คืนรนของตัณหาเพราะมันได้รับความพอใจชั่วคราวเท่านั้น ว่าเป็นความสุข. และเพราะเหตุที่มันเป็นความสงบอย่างเทียม ไม่ซำมันก็จะกำเริบขึ้นอีกเหมือนกับเอาเหยื่อไปจ้างเสือให้หยุดทำร้ายซึ่งเป็นไปได้เพียงชั่วคราว, มันจึงเป็นสุขเทียม, เป็นความเท็จสองชั้นคือเป็นของสมมติชั้นหนึ่งแล้ว ยังเป็นของชั่วคราวอีกด้วย. สำหรับความพอใจหลงไหลในกามคุณ ของสัตว์ที่ติดใจในกามคุณก็ทำนองเดียวกันกับลาภยศเป็นต้นเหล่านั้น. คือกามคุณที่ได้รับนั้นๆ เป็นเพียงเครื่องช่วยให้ตัณหาหยุดคืนรนไปชั่วคราว เพราะมีสิ่งสนองความพอใจมากลบเคลื่อนไ้ว จนกว่ามันจะเปลี่ยนไปเป็นความคืนรนในรูปอื่นหรือครั้งอื่น. เพราะฉะนั้นเป็นอันกล่าวได้ว่า ถ้ามันยังกลับคืนขึ้นมา

เผาไหม้ได้ไหม แม้จะเล็กน้อยหรือโดยอ้อมเพียงไรก็ตาม ยังไม่เรียกได้ว่า มันเป็นความสงบที่แท้จริงและทุกซ์ดับไปอย่างเด็ดขาด.

อันดับแห่งความสงบนั้น มีอยู่เป็นลำดับๆ ทั้งที่เป็นความสงบอย่างเทียม และความสงบอย่างแท้.

ลักษณะของความสงบอย่างเทียม หรือสงบเพียงเอกเทศ ที่ค่อยสูงขึ้นตามลำดับๆ จนกระทั่งถึงความสงบอันแท้จริงนั้น มีลักษณะพอเป็นเครื่องสังเกตอย่างคร่าวๆ ดังต่อไปนี้:-

การได้ตามใจตัวไปเสียทุกอย่าง (Self-Indulgence) ในส่วนอารมณ์ที่ตนปรารถนาทาง ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัสเหล่านี้ เป็นการได้อะไรมากลบล้างความอยาก หรือป้อนความอยาก พอที่จะไม่รู้สึกรำร้อนได้ก็จริง แต่ในที่สุดก็ฉิบหายเป็นความสุขที่เท็จเทียมที่สุดหาใช่ความสงบไม่. เมื่อมีอยู่ในที่ใด พึงรู้จักว่านั่นเป็นเพียงการได้ตามใจตัว.

ความฟุ่มเฟือย (Luxury) คือการมีสิ่งสวยงามสะดวกสบายเกินกว่าที่จะพึงมี ทำความพอใจให้ในตอนแรกๆ ขณะที่ตนยังไม่เคยผ่าน คล้ายกับว่าเป็นแดนสวรรค์ในโลกนี้ใจคงไม่คิดรนอยู่ชั่วขณะที่ยังไม่เบื่อ ราวจะว่ามันจะไม่มีความต้องการอันใดอีกแต่ในที่สุดก็กลายเป็นของเกะกะรำคาญจนอยากจะพ้นไปเสีย ซึ่งเจ้าชายสิทธัตถะเคยผ่านมาแล้ว. นี้ก็ไม่ใช่ความสงบ. มีในที่ใดพึงรู้ว่านั่นเป็นเพียงความฟุ่มเฟือย ได้แต่ความสงบอย่างเทียม.

ความเพลิน หรือนันทิ (Pleasure) คือความที่พอใจในรสที่ถูกรับอารมณ์อย่างแรงกล้าอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งแม้มีเพียงอย่างเดียวก็ได้, เป็นการแวดว่งให้กระแสนของตัณหาไหลเชี่ยวเป็นเกลียวแน่วไปทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเป็นสมาริขของกาม. นี้ก็หาใช่ความสงบอันแท้จริงไม่. มีขึ้นเมื่อใดพึงรู้ว่านั่นเป็นแต่ความเพลิน.

ความสบาย หรือสัพปาเย (**Ease**) คือการได้อะไรพอเหมาะๆ กับความต้องการที่ไม่มีมากเกินไปนัก เช่น ได้การกินอยู่ การสมาคม หรือสิ่งแวดล้อมที่พอเหมาะกับตน ทำความพอใจให้อย่างมาก. นี่ก็ยังไม่ใช่ตัวความสงบแท้ เป็นเพียงความสบาย ที่อาจใช้เป็นอุปกรณ์หาความสงบสูงขึ้นได้. มีขึ้นก็พึงรู้จักว่าเป็นเพียงความสบาย.

ความสุข หรือสุข (**Happiness**) หมายถึงความที่ได้รับ ความพอใจจากการทำความดีสำเร็จ เป็นอย่างๆ ไป รู้สึกภูมิใจด้วยเกียรติที่เป็นน้ำพักน้ำแรงของตน ปกครองครอบครัวผู้คนได้เรียบร้อยสมหมายเหล่านี้ อาจเป็นเครื่องมือสำหรับศึกษาในด้านจิตใจเพื่อค้นหาความสงบอย่างสูงได้ง่ายเข้า. แต่ก็ยังไม่ใช่ความสงบตามความหมายของธรรม, จะเป็นความสงบได้ ก็เฉพาะเพียงฝ่ายโลกและเฉพาะตัว.

ข้าพเจ้าอยากจะยุติความสงบชนิดที่ไม่แท้ไว้เพียงเท่านี้ เพราะรู้สึกว่าสูงพอแล้วที่จะเป็นบันไดก้าวไปหาความสงบตามแบบของโลกุตระต่อไป.

ความสงบที่แท้ หรือเป็นฝักฝ่ายของฝ่ายเท่านั้น กล่าวคือ:-

๑. **ศีล** สงบโทษทางกายวาจาได้ เพราะการปฏิบัติตามระบอบอย่างใดอย่างหนึ่ง. นี่เป็นเหตุให้สงบใจ. แต่ตัวศีลเอง เป็นความสงบเพียงเอกเทศ ยังไม่ใช่ความสงบแท้ถึงที่สุด.

๒. **สมาธิ** สงบโทษหรือความรู้สึกชั่วร้ายที่กลุ่มมรุมจิต ได้ด้วยการทำตามสมาธิวิธีระบอบใดระบอบหนึ่ง. นี่เป็นเหตุให้เกิดปัญญาที่สามารถสงบเชื้อของกิเลสที่นอนในสันดาน. แต่ตัวสมาธิเอง ก็เป็นความสงบโดยเอกกาลคือเฉพาะกาลยังไม่ใช่ความสงบแท้ถึงที่สุด.

๓. **ปัญญา** เป็นความรู้อันแจ่มแจ้ง หรือแสงสว่างที่ส่องลงไปยังส่วนลึกของสันดาน เพื่อขุดเกลาเชื้อกิเลสที่ตกตะกอนอยู่ในที่นั่น ให้หมดสิ้นไป เพื่อว่าจักเกิดความรู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง ส่องขึ้นมาจากภายใน.

ความโง่หลงสงบไปบ้างในขั้นนี้ก็จริง แต่ถ้ายังไม่เด็ดขาด ความสงบนั้นยังไม่แท้ จึงเป็นเครื่องมือของความสงบอย่างหนึ่ง ที่ใกล้ชิดความสำเร็จหรือหวังความสำเร็จได้ โดยจะก้าวไปโดยลำดับๆ ที่พอพิจารณาได้อย่างละเอียดจากข้อต่อไป.

๔. ความหน่าย (นิพพิทา) เมื่อเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงด้วยอำนาจของปัญญาแล้ว ย่อมหมายความว่า ได้เห็นความที่สิ่งทั้งปวงในโลกเป็นเพียงมายา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งเกิดความระอา ไม่อยากไม่ทะเยอทะยานในการได้อะไรอีก. แต่นี่ก็เป็นเพียงนิพพิทา ความหน่าย ซึ่งยังไม่ถึงความสงบเด็ดขาด.

๕. ความสํารอกถึงข้อมจิต (วิราคะ). เมื่อหน่ายในโลกิยารมณ์แล้ว ความข้อมติดอยู่ในโลกเหมือนสีที่ข้อมติดอยู่กับผ้า ก็สํารอกละลายออก. แต่นี่ก็เป็นเพียงความจางออกของการข้อมใจด้วยอารมณ์ ยังไม่ใช่ตัวความสงบเด็ดขาด, มีขึ้นก็รู้ว่ายังเป็นเพียงวิราคะ

๖. ความหลุดพ้น (วิมุตติ). เมื่อไม่ข้อมติดก็หลุดออกได้จากโลก คือ จากกามภพ จากรูปภพ และจากอรุภพ, ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องหมุนไปกับโลก หรือหมุนไปในภพต่างๆ อีกต่อไป, แต่ก็ยังเป็นเพียงความรอดออกมาได้ใหม่ๆ.

๗. ความบริสุทธิ์ (สุตฺติ). เมื่อหลุดออกมาได้ ก็เป็นอิสระแก่ตัวมีความบริสุทธิ์จากสิ่งท่วมทับ ผูกมัด เย็บข้อม เผลอน ทั้งที่เป็นเหตุและเป็นผล ทั้งคุณและโทษ ทั้งดีและชั่วทั้งบุญและบาป ทุกๆ ประการ, ซึ่งต่อจากนั้นก็ถึงความสงบอันแท้จริง.

๘. ความสงบ (สนฺติ). เพราะบริสุทธิ์จากสิ่งเศร้าหมองที่เคยพัวพันดังกล่าวมาแล้ว ก็สงบจากปวงทุกข์ สงบจากกิเลสพร้อมทั้งเชื้อ ไม่มีการหมุนของวัฏฏสงสาร. กรรมเก่ายกเลิก กรรมใหม่ก็ไม่มี. ความต้องเกิดใหม่ก็ไม่มี, หน้าที่อันจะพึงทำต่อไปอีก อย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่มี, ไม่มีการอยากได้

๕. ไม่มีการอยากเป็น อยากรู้ ไม่มีความสงสัยกระหายจะรู้แจ้งในสิ่งใดๆ, ไม่มีข้อผูกมัดหรือบังคับว่าต่อไปนี้จะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้, ใครรักไม่ได้เกลียดไม่ได้ ไม่ทิ้งร่องรอยไว้ให้ใครตามพบ ฯลฯ และเป็นความสงบเงียบเพราะไม่มีการกระทำ, ไม่มีการถูกระทำ, ไม่มีการไปการมา หรือแม้การหยุดอยู่, เหล่านี้คือความหมายของคำว่าสงบในที่นี้ ซึ่งเป็นความสงบอันเด็ดขาด.

๑๐. **บรมสันติ(นิพพานธาตุ).** หมายถึงภาวะแห่งความสงบของ ความสงบเอง ซึ่งข้าพเจ้าเคยสมมติเรียกมาแล้วในตอนต้นๆ ว่า “อรรถาใหญ่ ของสากลจักรวาล,” คือว่าเมื่อกวาดสากลจักรวาลนี้ทั้งหมดออกไปทิ้งเสีย พร้อมทั้งเหตุ พร้อมทั้งปัจจัยของมัน พร้อมทั้งพระเป็นเจ้าผู้สร้างและมูลเหตุ ที่ทำให้พระเป็นเจ้าต้องสร้าง เหล่านี้ออกไปหมดแล้ว ไม่มีส่วนเหลือทั้งฝ่าย รูปธรรมและฝ่ายนามธรรม (คือทั้งรูปธาตุ มโนธาตุ หรือวิญญูณธาตุ) แล้ว อะไรยังเหลืออยู่ นั่นแหละคือ “ป่าช้าของสังขารทั้งหลาย”^๑ เป็นที่เข้าไปสงบ ของสังขารทั้งหลาย. ทรงตัวของมันเองอยู่ได้โดยไม่ต้องมีอะไรสร้าง, ไม่ ต้องมีอะไรช่วยหรือปรุงแต่ง, เป็นตัวอนันตชีพซึ่งไม่ต้องการเกิด การดับ หรือการตาย การมาหรือการไปในตัวมันเอง, แต่คงมีตัวมันเองอยู่ได้ โดยไม่ ต้องการทรงตัว หรือมีการเป็นชนิดที่เป็นการไหลเวียนซึ่งเป็นการแบก ตัวเอง หรือแบกความมีความเป็นของตัวเองไว้ ดังเช่นที่สรรพสังขาร ทั้งหมดกระทำกันอยู่ จึงเป็นความสงบเงียบจากความคับแคบวุ่นวายโดย เด็ดขาด ซึ่งเมื่อจิตใจเข้าถึงแล้วย่อมรู้สึกความสุขอันไม่เคยพบเห็นมาก่อน และสูงสุดเด็ดขาดเพียงเท่านั้นเอง, และเป็นการกล่าวได้ว่า “ได้ออกไปพ้น

๑ คำว่าสังขาร เป็นคำบัญญัติเฉพาะ Technical term ที่กว้างมาก, คือหมายถึงทุกๆ สิ่งที่มีสิ่งอื่น ปรุงแต่ง ทั้งที่เป็นวัตถุ และที่เป็นจิตใจ คือ ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นสังขาร นอกจากนิพพานอย่าง เดียว. ท่านผู้อ่านผู้ฟังโปรดระวังให้ดี มิฉะนั้นจะเข้าใจผิด.

จากโลก หรือสิ่งทั้งปวงได้แล้ว โดยที่เมื่อรู้จัก “สิ่ง” สิ่งเดียวนี้แล้ว ความไม่เที่ยงผันแปร และความเป็นทุกข์ของสิ่งทั้งปวง ไม่อาจครอบงำจิตของผู้นั้นได้อีกต่อไป จึงกล่าวได้ว่า เขาผู้นั้นได้เดินทางไปถึงที่สุดจบ หรือสุดสิ้นของความทุกข์แล้ว, และเรียกว่าเป็นผู้เข้าถึงพุทธธรรมโดยแท้จริงในที่นี้.

สรุปความแห่งธรรมกถานี้ว่า สุขอื่นนอกไปจากความสงบแล้ว เป็นไม่มี, ถ้าความสงบเป็นอย่างเทียม ความสุขนั้นก็เทียม. ถ้าความสงบเป็นอย่างแท้ ความสุขก็แท้. สงบมากก็สุขมาก, สงบน้อยก็สุขน้อย. และนี่เป็นกฎตายตัวของธรรมชาติ ทั้งฝ่ายรูปและฝ่ายนาม.

ข้าพเจ้าขอจบธรรมกถาด้วยความสมควรแก่เวลา และขอขอบคุณท่านทั้งหลายที่ได้ตั้งอกตั้งใจฟัง มาตั้งแต่ต้นจนจบ. ขอให้ธรรมะ พร และเมตตา จงเจริญแก่ท่านทุกเมื่อ. ขอจงมีแต่ความสวัสดิ์.

สวัสดิ์.